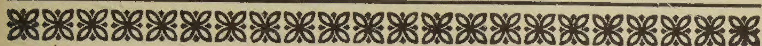
Gereformeerd Theologisch Tijdschrift.
Redactie-Adres: Prof. Dr T. HOEKSTRA te Kampen.
Aflevering 12. April 1933.

DEBAT NIET MOGELIJK

door

Dr. J. VAN LONKHUYZEN te Zierikzee.

Dit is mijn afscheid aan De Heraut.

En het spijt mij dat dit afscheid in het teeken van een klacht moet staan. Een klacht hierover, dat een behoorlijk debat over het punt in kwestie (bevoegdheid der meerdere vergaderingen naar ons Geref. kerkrecht tot afzetting van een kerkeraad) niet mogelijk bleek te zijn.

Dat is jammer.

Want we moesten toch zoo hoog staan dat het wel kon.

Die gebleken onmogelijkheid van wat toch mogelijk moest wezen (een behoorlijk met elkander kunnen spreken over kwesties van beginsel of van de praktijk des kerkelijken levens) is onze zwakheid. Die den groei en de gezonde ontwikkeling van ons kerkelijk leven belemmert.

Het debat houdt echter op als men in plaats van argumenten slechts schampere woorden [1]) en onjuiste voorstellingen ontmoet. Of ook als men in lange omwegen om het punt in

[1]) Hoe ook het buitenland zich geërgerd heeft aan toon en manier van bestrijding van De Heraut kan men zien uit wat de redacteur van „Kerkrecht en Kerkelijk leven" in „Onze Toekomst" (21 Dec. 1932) daarvan schrijft. Inderdaad ze waren niet die van den gentleman. Een amende honorable zou op haar plaats zijn. Dat mag ik vorderen. Te minder edel was het daar de red. weet, dat mijn verantwoording in dit tijdschrift niet de Herautlezers in het algemeen bereikt. En destijds een „Ingezonden" van een paar regels geweigerd werd.

kwestie heen redeneert, zonder dat punt te willen of te durven aanraken.

Er om heen redeneeren deed De Bazuin. [1]) Hij nam de onjuiste voorstellingen van De Heraut tot zelfs in de vergissingen over (bij het Hoornbeek-argument en de Mastricht-aanhaling) en gaf voorts beschouwingen over ons Geref. kerkverband waar niemand onzer, ik althans niet, eenig bezwaar tegen heeft. Om dan na die algemeene opmerkingen te springen met een grooten sprong tot een ongemotiveerde conclusie. DUS (omdat het kerkverband foederaal is, opzicht en tucht uitoefent) *mag het kerkverband een kerkeraad afzetten*. Wat *bewezen* had moeten worden. Het gaat immers juist daar over : *niet òf het kerkverband tucht mag uitoefenen*, maar WAT SOORT van tucht het mag toepassen. De Bazuin had met meer juistheid kunnen zeggen : DUS sluit het kerkverband zulk een weerbarstige, gedeformeerde kerk buiten het verband, totdat zij zich gereformeerd zal hebben.

De Heraut ging in zijn tweede serie van artikelen eerst in allerlei omwegen wandelen en spreken over zaken die met het punt in kwestie weinig of niet uit te staan hebben, maar kwam dan toch eindelijk bij het punt in kwestie. Jammer, dat hij toen moest verklaren geen plaatsruimte meer voor dit onderwerp beschikbaar te hebben. (25 Dec. 1932 en 1 Jan. 1933) Heel jammer. Anders had hij mogelijk niet gedaan wat hij nu deed, namelijk een artikel schrijven vol verwarde en onjuiste voorstellingen.

In dat artikel vind ik ontstellende uitspraken. Als deze: „De Schrift spreekt zich over dit vraagstuk niet uit." Daarom wil De Heraut niet spreken over een beroep op de Schrift. Ik schrok van deze verklaring. Daarvan, dat, zoo zonder blikken

---

[1]) Dit artikel werd geschreven en opgezonden midden Januari, al eer prof. Bouwman's ernstige ziekte bekend was. Ik liet dit staan omdat De Heraut zich achter de „thetische behandeling" van De Bazuin verschool. Natuurlijk gaat mijn strijd niet tegen de dooden. Maar wel tegen de levenden. Ter eere van prof. Bouwman's nagedachtenis herinner ik er gaarne aan dat ik over zijn toon niet te klagen had.

of blozen, met een handomdraaien, ons Geref. kerkrecht van de Schrift losgemaakt wordt. Terwijl we nog pas Mastricht's uitspraak hem voorgelegd hebben „dat alle en allerlei besluit van alle en allerlei kerkelijke vergadering met de Schrift vergeleken" moet worden. En ook een synode niet „onafhankelijk" is. Vanzelf gaat het hier niet om een directe uitspraak der Schrift, dat wordt niet verwacht, de Schrift is geen wetboek. Dat zegt De Heraut dan ook niet. Maar het gaat over wat bij wettige gevolgtrekking uit de H. Schrift afgeleid kan en mag en moet worden. Dàt wordt hier niet gepoogd. Het blad acht dat *niet noodig*.

Arm Geref. kerkrecht!

Wees dan eerlijk en zeg: Ik kan mijn standpunt uit de H. Schrift niet bewijzen. En dat stem ik toe. Maar daarmee is *dat standpunt dan ook geoordeeld*.

En wat moeten uitspraken als deze: „Bovendien op datgene wat voor mij de hoofdzaak was in mijn betoog heeft Dr. Van Lonkhuyzen zelf moeten erkennen, dat hij ongelijk had". Deze verklaring zal natuurlijk voor De Heraut-lezers heel duidelijk zijn, maar ik begrijp er niets van. Misschien — ik gis maar — doelt het op een uitspraak van mij waarbij ik toestem, dat een zaak door appèl van de vergadering van den kerkeraad met de genabuurde kerk op de classis komende, de classis dan met dien kerkeraad een *individueel kerkeraadslid* kan afzetten. Of een minderheid.

Maar wat een *verwarring* hier! In zulk een geval gaat het niet om afzetting van den kerkeraad, maar van een individueel lid *door den kerkeraad*. Die het nu naar de K. O. door appèl niet met één kerk maar met al de kerken der classis doet. Maar de kerkeraad zelf aftezetten is een geheel ander soortige zaak. Daar doet zulk een kerkeraad zelf niet aan mee ter classis. En indien hij voorzichtig is ook niet ter synode. Dat zou alleen kunnen als onze meerdere vergaderingen *hoogere* vergaderingen, als De Heraut er blijkbaar van maken

wil, waren. Maar nu niet. Art. 84 K. O. verbiedt dit. Het zijn zelfstandige kerken, met gelijke rechten in de foederatie. [1])

En wat te zeggen van deze redeneering : Als een meerdere vergadering een kerk excommuniceeren mag d. i. een kerk uit het kerkverband uit sluiten mag „hierin tevens opgesloten ligt, dat een meerdere vergadering ook het recht heeft de ambtsdragers af te zetten". Als dit waar was waarvoor dan al de woorden ? Daar hebt ge weer zoo'n sprong tot een conclusie die geheel en al onjuist is. Die conclusie moest *bewezen* worden. En het is een conclusie die *verboden* wordt door het foederatief karakter met art. 84 K. O. waarin de kerken tegen zoo iets zich gevrijwaard hebben.

En let ook eens op een uitspraak en argumentatie als de volgende. Ik zou beweerd hebben „dat bij de afzetting van een predikant de classis wel een voorloopig oordeel mag uitspreken maar de afzetting zelf daarna door den kerkeraad moet geschieden en ook dit laatste toch eigenlijk niet de beslissende daad is, maar daarna de afkondiging aan de gemeente moet geschieden, en dus eigenlijk de gemeente den predikant afzet". [2]) Er wordt vanzelf geen plaats bij genoemd waar dit door mij gezegd zou zijn. En wie zag ooit grooter sophisterij ? De classis — waar immers de kerkeraad zelf bij is — zet naar ons Geref. kerkrecht, wanneer dit helaas gebeuren moet, een predikant af. *Voor heel het kerkverband.* De gemeente doet

[1]) Dezelfde verwarring in de uitspraak (Heraut t.a.p.) : „Er is dan ook geen enkel schrijver over het Geref. Kerkrecht die niet uitdrukkelijk zegt, dat dit tuchtrecht aan de meerdere vergaderingen toekomt." Ja, voor *individueele* ambtsdragers, bij appèl. Maar er is er *niet één,* die zegt dat dit voor afzetting van *kerkeraden* geldt.

Ook Mastricht's uitspraak onderschrijf ik. Waar de Heraut mee aankomt is een *opvatting,* is *zijn* opvatting van die uitspraak, waar ik met gronden de mijne tegenover zet. In geen geval is dat *bewijs.* Daar is die uitspraak ook veel te *algemeen* voor. Een synode „kan afzetten". Volgt daar nu uit dat ze *alles* kan afzetten ? Een koe drinkt. Volgt daar uit dat ze *alles* drinkt ? Immers neen ! Bovendien spreekt Mastricht niet van „afzetting *der* ambtsdragers" gelijk De Heraut onjuist voorstelt. (25 Dec. 1932).

[2]) De Heraut 25 Dec. 1932.

dat door en in dien kerkeraad mede. Maar, zoo heb ik gezegd, stel eens kerkeraad en gemeente wilden niet mee afzetten en de kerkeraad verbrak met de gemeente het kerkverband, was die predikant dan geen predikant bij die uit het verband gezette gemeente ? Zouden wij zijn Doop niet erkennen ? Zóó schreef ik om de *medewerking* der gemeente bij die *algeheele* afzetting te doen uitkomen. Maar niemand onzer ontkent dat de meerdere vergadering het recht zou hebben een predikant af te zetten. Ook hier weer onbegrijpelijke verwarring. En onjuiste voorstelling.

Niet minder in deze bewering, dat ik zou zeggen dat bij de tuchtoefening „de eigenlijke handeling door de gemeente-*leden* geschiedt". Ook weer mis. Christus oefent zijn tuchtmacht uit door zijn ambtsdragers ; aan de gemeente heeft Hij organen gegeven (de ambten) waardoor Hij en zij met en onder Hem die macht uitoefenen. Maar de vraag is : *(en daarover gaat het hier aldoor) :* Hoe, *als deze organen niet werken willen ?* Wat dan ? En op die vraag antwoord ik : Dan valt de macht die Christus aan de gemeente gaf op het ambt aller geloovigen terug. Dat ambt reformeert. Van *binnen uit*. En *niet van buiten* af en van boven af, om dien, zij het onjuisten term, te gebruiken. Dat laatste is de weg der hierarchie. De Geref. weg is : van *binnen* uit en van *beneden* af.

Zoo kon ik doorgaan. En mij beklagen ook vooral daarover dat De Heraut dit debat zoo telkens ontsiert door indirect mijn woorden aan te halen, en dat dan te doen met een „twist" (een draai), zeggen de Amerikanen. Zoodat er wat anders in komt te liggen.

Daar zijn in deze zaak maar *twee* argumenten waarmee De Heraut met eenigen schijn voor den dag kan komen.

Het eerste van deze twee is : *de vaderen deden het ook.* Toegegeven voor na 1618. Toen er zooals ook de Amerikaansche geschiedschrijver Fiske zegt [1]), die evenals Motley zoo

[1]) J. Fiske, The Dutch and Quaker Colonies I p. 108.

goed op de hoogte van onze geschiedenis is, hier een centralisatie van gezag plaats had.

Door het „verzetten van de wet" werd tegenstand gefnuikt Zóó ging het nu ook op kerkelijk gebied. Maar — en ziedaar mijn antwoord — NOEM MIJ EEN KROMMEN STAP OP KERKRECHTELIJK GEBIED, WELKEN OOK, EN IK ZAL DIEN MET EEN BEROEP OP DE PRAKTIJK DER VADEREN VERDEDIGEN.

Wie de werken door mij vroeger aangehaald gelezen heeft, of door een folio van kerkelijke Staten resoluties heengegaan is, gelijk schrijver dezes, die weet dat het Geref. kerkrecht destijds onder de tafel van de raadzaal lag, waar ieder der heeren het stiet in de richting welke hij wenschte ; óf op het kasteel van den ambachtsheer ; óf in het regenten huis. Afzetten van kerkeraden, aanstellen van kerkeraden, heel geen kerkeraden ; dito willekeur aangaande predikanten, aanstellen, afzetten, verbannen ; precies zoo aangaande de tucht, of er tucht zou wezen of niet, en hoe en wat ; en precies zoo wat er geleerd zou worden ; dito aangaande de classes of synoden of ze al of niet zouden gehouden worden en wie daar de lakens zou uitdeelen ; al deze dingen kan men daarin ruimschoots beschreven vinden. Maar *moeten we daarmee nu onze misstappen goed praten ?* Of ons *Geref. kerkrecht bewijzen ?* Immers, neen !

En het tweede schijn-van-bewijs waarmee De Heraut aan kan komen is dat ééne zinnetje van Voetius. Neen, niet „telkens" (Heraut) maar slechts EEN keer zou men zeggen, daar *schijnt* Voetius zoo iets te zeggen. Al de andere plaatsen door De Heraut hierbij genoemd raken de kwestie niet, gaan over tucht in het algemeen, niet over DEZE WIJZE van tucht. Maar, als vroeger gezegd, ook in dat ééne zinnetje *in zijn verband genomen,* zegt Voetius het ook nog *niet.* De Heraut rukt dit zinnetje uit zijn verband zooals reeds Dr. Kleyn voor hem deed. Waarover Dr. Rutgers hem zijn meesterlijke afstraffing gaf. En het is wel droevig te zien hoe de opvolger van Rutgers deze methode van uit zijn verband ruk-

ken (allerminst wetenschappelijk!) *desniettegenstaande* toch nog weer toepast. [1])

Het is niet mijn plan mij door de omwegen van De Heraut van de hoofdzaak te laten afleiden. Daarom zal ik, aleer we zullen zien of De Heraut zich op die bijpaden gezuiverd heeft, nog eens in enkele trekken de hoofdzaak van mijn betoog vermelden. Het is in 't kort dit.

Zooals de synagogen wijd en zijd om den tempel verspreid lagen en door het tempelgezag geregeerd werden (welke synagogen voor een aanmerkelijk deel de vorm voor de institueering der Chr. Kerken gaven, gelijk Calvijn met nadruk leert) zóó liggen de kerken op deze aarde met het aangezicht naar het hemelsche Heiligdom gekeerd. Dáár is haar Offer, haar Hoogepriester, haar Koning.

De H. Schrift teekent ons de plaatselijke kerken als *zelfstandige* instellingen, met gelijke rechten; als zusters naast elkaar bestaande. De innerlijke geestelijke eenheid dringt en verplicht nochtans deze autonome [2]) kerken om verband met elkander te zoeken. Dat was er ook op menig gebied bij de eerste kerken. Een verband dat gezag had, ook met aftrek van het apostolische. In den weg van normale ontwikkeling zou hieruit een *foederatie van gelijkgerechtigde zusterkerken gegroeid zijn*. Door het episcopaat werd dit kerkverband in hierarchischen zin misvormd. De Reformatie greep weer naar de oorspronkelijke vormen voor de kerken, ook voor het kerkverband. Door de locale omstandigheden is dit ideaal niet

[1]) Over „wat Voetius *deed*" sprak ik vroeger. De actie tegen de Remonstranten was geen enkelkerkelijke actie. Bovendien nam Voetius een *bemiddelende* positie in inzake het overheidsgezag in de Kerk. En wat het „mits dezen" van het formulier betreft, sinds wanneer hebben de Gereformeerden een *afsnijding in massa* uitgeoefend? Zonder zelfs de naam van de plaats er bij? Dat formulier kan eerst, *gelijk elk formulier*, van kracht worden waar het toegepast (d. i. het *„voorgelezen")* wordt.

[2]) De Heraut noemt zijn vroeger spreken hierover nu zijn „oude plunje" (1 Jan. '33). Wat zal straks nog meer dien naam dragen? *Wat staat zoo vast?* Wat is zijn *eigenlijke plunje?* En ze is ook wel erg gauw verouderd. Vlak vóór Assen was ze nog niet zoo. Zie E. E. F. p. 69, 70.

overal bereikt. Het zuiverst aanvankelijk in ons land. Zóó werd het voor onze kerken gelegd in beginsel te Wezel en officieel te Embden. Dit ons kerkverband draagt een *eigen* stempel. Het ambt der geloovigen komt hier meer tot ontwikkeling dan in andere Geref. landen. Noch de H. Schrift, noch de Belijdenis, noch de K. O. of de aard van het kerkverband dulden in deze foederatie een methode van tucht waarbij de meerdere vergaderingen de kerkeraden zouden kunnen afzetten. Dat tast de rechten der plaatselijke kerk aan

Dat te doen is de weg van het Collegialisme.

Een Geref. Kerk vrijwillig in de foederatie zijnde en blijvende wordt, zoo zij zich niet onderwerpen wil aan de besluiten der meerdere vergaderingen en aan haar vermaningen, bij volhard verzet uit de foederatie uitgesloten. Totdat zij zich zal gereformeerd hebben. Dát is de weg waarop het kerkverband zijn noodzakelijk gekeurde eischen doorzet. De *gereformeerde* weg. Naar den aard van ons kerkverband. [1])

Dit waren de hoofdlijnen van hetgeen ik in het voorgaande heb zoeken te verdedigen.

En nu naar de bijpaden van De Heraut. Dat gaat allereerst over de bronnen. In stee van zich hier van zijn blunders gezuiverd te hebben maakt De Heraut deze nog meer. Hij doet dit, omdat hij onkundig is van die rijke bron voor de kennis van het Fransche Geref. kerkrecht welke Quick's werk biedt, (Acta, documenten, historische mededeelingen,) en verder omdat hij Aymon *hier niet juist gelezen heeft* en Aymon *hier niet bestudeerd heeft*. Het spijt mij dit alles te moeten zeggen, maar dit zijn de feiten. Het eerste (het onkundig zijn van

[1]) Volgens De Heraut (1 Jan. '33) zou bij mijn methode een Synode haar besluiten niet kunnen „doorzetten" ! Evenzeer ! Daartoe behoeft nog niet de toevlucht genomen tot hierarchische methoden. De aanhaling uit Rutgers' Adviezen spreekt met geen woord over afzetting van den kerkeraad. *Integendeel,* hij *vermijdt* dit te zeggen, waar men het verwacht zou hebben.

Quick's werk) heeft hij zelf nadrukkelijk erkend, de twee andere zaken toon ik in de noot aan.[1])

En vraag ook daarvoor de bijzondere aandacht van mijn lezers. Om de plaatsruimte moest ik deze gewichtige materie in een noot verwerken.

Had De Heraut vollediger kennis gehad van het Fransche kerkrecht en ware hij op de hoogte geweest der bronnen (zie beneden), hij zou niet gesproken hebben van een *„officieele"* uitgave (Heraut 19 Juni 1932) der Fransche acta, welke niet bestaat. En zeker had hij dan ook niet besluiten waarbij clas-

[1]) Ik moet beginnen met er op te wijzen, dat De Heraut weer niet juist citeert. En dit is te erger daar het veranderen van het citaat het punt betreft waar het op aan komt. De Heraut zegt dat hij letterlijk aanhalen zal. En gebruikt dan ook aanhalingsteekens. Hij wil bewijzen dat Aymon alleen de „officieele" en origineele uitgave der Acta gaf, en Quick hoogstens eenige, misschien minderwaardige, kopieën gebruikte. Ik wees hem voor zijn vergissing op Aymon zelf. Hij laat nu Aymon zeggen, dat Quick „een vertaling in het Engelsch van de *acta* gegeven heeft" (Heraut 11 Dec. 1932). Ik cursiveer. Doch zoo staat het er bij Aymon *niet*. Aymon zegt: „Quick heeft *daarvan* een Engelsche vertaling gemaakt" („il *en* fait une traduction Angloise". Pref. p. 2). Waar slaat dit *„en"*, dit „daarvan" op? Naar alle goede taalregels op het naast voorafgaande, en dat is *niet* acta in het algemeen, maar „les originaux" dier acta. Maar De Heraut zegt: Daar staat toch wat verder „ces vieilles copies", dat zijn toch kopieën. Dat behoeft niet. Ten eerste kan dit „copies" ook genomen in den algemeenen zin van handschriften, en zóó moet het hier genomen als reeds de bijvoeging „oude" doet vermoeden, en blijkt uit het bijgevoegde *„deze"* dat op niets anders slaan kan dan op „les originaux", want er is van niets anders sprake geweest in het voorafgaande, waarop het zou kunnen doelen. En dat ik juist lees blijkt zonneklaar uit wat Quick zelf meedeelt. Hij zegt zelf heel uitvoerig wat hij gebruikt heeft. In de voorrede van zijn werk (a. w. p. 161—163). Hij heeft gebruikt: a. de origineele acta van twee synodes (tweede synode van Charenton 1631, en die van Alençon 1637); b. „een heel mooi manuscript" van de laatste synode (Loudun, 1659); c. voor de meeste andere een copie „die het getuigenis draagt van onderscheidene afgevaardigden naar de onderscheidene synodes", zoodat, zegt hij „ik het reken even goed te zijn als een origineel"; d. ook gebruikte hij tal van andere kopieën waaronder zeer goede waren en minder goede. In de opdracht van zijn werk aan den graaf van Bedford, zegt hij dat hij zijn werk heeft saamgesteld „van

ses door een synode onder het interdict gelegd werden (verbod, dat in die classes het Ev. zal gepredikt worden, hetzij door de predikanten in die classes of van buiten komende), of de synodale censuur toegepast werd (op de kerk van La Rochelle,) door mij in een vroeger artikel in dit tijdschrift vermeld, geacht uit de „fantasie" (!) van Quick of mij gesproten te zijn, „omdat Aymon ze niet heeft". (Heraut 10 Juli 1932).

En nu de revisie der Geloofsbelijdenis. Onder de verschilpunten tusschen het Fransch Geref. Kerkrecht en het onze

---

authentieke stukken en origineele documenten". Als men nu weet dat de afgevaardigden van elke provincie een afschrift van de handelingen der synode mede moesten nemen geteekend door praeses en scriba der synode en dat de laatste synode nog besloot dat „even groot gezag zal gegeven worden aan die acta welke geteekend zijn of door den praeses of assessor of een van de scribas dezer synode *alsof zij geteekend waren* door den praeses, den assessor, beide de scribas en al de afgevaardigden gezamenlijk" (Acta van Loudun ch. XIX. Quick a. w. II p. 582; Aymon a. w. II p. 805), dan verstaat men hoe Quick en Aymon beiden konden spreken van die handschriften welke Quick gebruikt had als van *„origineelen"*. Welnu, DEZE *origineelen* zijn, zegt Aymon, door Quick vertaald. Dan blijkt daaruit ook dat deze verzameling van Quick dezelfde is die hij dan later (na de saamstelling van zijn boek, 18 jaren vóór Aymon's boek, juist zooals Aymon zegt,) op het kasteel van Bedford gedeponeerd heeft. Ook andere gegevens wijzen daarop, waarop ik hier thans niet nader kan ingaan, doch aan de Heraut zoo gewenscht gaarne wil geven. Quick's verzameling van de origineele acta of geteekende kopieën was een zeer waardevolle verzameling. Hij verzamelde vele jaren. Hij stond met de 150 naar Engeland gevluchte predikanten in nauwe relatie, als ook met predikanten nog in Frankrijk vertoevende. Men bracht geredde exemplaren der acta tot hem. De acta waren de eerste voorwerpen waar de vervolgers in Frankrijk naar zochten. Maar, zal men zeggen, met dit alles, het was dan toch maar een kopie zij het een geteekende kopie, zij het „zoo goed als origineel", waar het grootste deel van Quick's uitgave zich op baseert. Doch is dit met Aymon anders? *Volstrekt niet.* Aymon zegt nergens, *dat hij de origineele acta uitgaf* (die hij immers op het kasteel Bedford dacht geborgen te zijn.) Zijn werk is, zegt hij, *ontleend* aan, *getrokken* uit (ils ont été tirès) uit een manuscript in authentieke vorm geteekend door het moderamen der synodes. Dat teekenen kwam meer voor. Als we boven zagen. Het was een vereischte, dat de kopieën der

noemde ik ook dit : „op elke synode bespreken en revideeren van de Geloofsbelijdenis en de Kerkenorde." Voor de kerkenorde gaf De Heraut dit toe, maar voor de Confessie betwistte De Heraut de juistheid van mijn uitspraak. Hij achtte het, indien het waar was, een zeer belangrijk punt van verschil. Eerst was daar echter *niets* van waar (het was „dwaas", er was „geen sprake van" enz. Heraut 3 Juli 1932), toen was er *iets* van waar (Heraut 10 Juli 1932) nu heet het : „Van de revisie der Confessie als vast punt op het agendum is eerst sprake op de synode te La Rochelle in 1607

---

prov. afgevaardigden geteekend werden door één of meer leden van het moderamen. Maar Aymon zegt zelf dat het *ook maar een kopie* was. En verder, dat zijn werk daar aan *ontleend* is, *getrokken* uit is. Dus het geeft niet *alles* wat er in dat manuscript stond. Bovendien, zegt Aymon, dat zijn kopie *herzien* was en gecorrigeerd op de synode te Alencon. Van een herziening der vroegere acta op en door de synode te Alençon blijkt uit de acta dier synode niets. Noch bij Quick noch bij Aymon. Op die synode werd alleen herhaald een besluit genomen op de voorgaande synode (2e van Charenton, 1631) waarbij de afgevaardigden der provincies opgewekt werden hun collecties der synodale acta na te zien, om te zien of zij het compleet hadden, om daaruit — zoo heeft Quick's acta er bij, en dat blijkt ook uit de acta der volgende synode — een extract te maken van de voornaamste zaken die de artikelen der kerkenorde moesten uitleggen. (Aymon a. w. II p. 487, 549). Over deze uitlegging der K. O. wordt dan nog verdre gesproken op de twee synodes volgende op die van Alençon. (Aymon a. w. II p. 693, 774). Alles wat hieruit blijkt is, dat er mogelijk op de synode te Alençon, in antwoord op het besluit der synode, reeds één of twee kopieën der acta waren en dat de broederen deze onderling hebben vergeleken om zoo dicht mogeijk bij den origineelen tekst te komen. Maar dit vergelijken wordt nog niet voldoende geacht, want het besluit wordt herhaald. Van een van deze gerevideerde kopieën — een in mooi Fransch — geeft Aymon dan een uitgave in zijn werk. Maar *verkort*. Dit verklaart het *verschil* met Quick's acta. Deze zegt met nadruk dat hij *alles* geeft, met zorg er op lettende toch *niets* achterwege te houden. Zoo blijkt dat Quick's werk een zeer belangrijke, immers in den regel (niet altijd) *vollediger* bron is, en dat de zaak met Aymon *anders* staat, dan De Heraut zich en zijn lezers voorstelt. Uit het bovenstaande blijkt dat van een „officieele" uitgave geen sprake is. Ook niet van een uitgave der „authentieke" acta. (Heraut 19 Juni 1932). In beide gevallen dwaalt De Heraut.

gehouden". (Heraut 11 Dec. 1932). Deze erkenning is een *heele stap* naderbij. En verder zegt De Heraut nu ook: „Op de vroegere synodes werd gelegenheid gegeven om bij de voorlezing der Confessie enkele „observations" te maken, wanneer men meende dat er verbeteringen in den tekst noodig waren... en werd daarna ook van een examen de la Confession de Foi gesproken". (t. a. p.) Dat is een *tweede* stap naderbij. Maar ook zóó zijn we er nog niet. Nu houde men in het oog, dat ik nergens gezegd heb dat de Fransche synodes door deze revisies groote veranderingen in de leer aanbrachten, of ook maar bedoelden deze aan te brengen, maar ik wees alleen op het *verschil in methode* bij hen en bij ons. De Confessie werd telkens onder de loupe genomen om haar te volmaken. En dat het tenslotte ook meer waren dan tekstveranderingne zal ik met *drie bewijzen* aantoonen. Eerst met de *stukken* zelve, dan met Aymon's *qualificatie* van wat er gebeurde en eindelijk *met den brief uit Genève.*

Uit de stukken zelve blijkt het. Quick deelt ons mede, dat de Confessie op *elke* synode voorgelezen werd. Dit was zeker ook tot sterking in het geloof, maar ook tot hare volmaking. Uit de eerste acta blijkt dit niet, maar, zoowel Quick als Aymon doen het vermoeden, in deze acta is niet alles opgenomen. De eerste voorlezing der Confessie welke de acta vermelden had plaats op de eerste synode van La Rochelle in 1571. Op die synode worden over een voorstel van de afgevaardigden van Ile de France en Brie tot „uitlegging" van een artikel der Belijdenis over Christus' tegenwoordigheid in het Avondmaal langdurige besprekingen gehouden. Ten slotte wordt met verwerping van hun gevoelen besloten om het aangevallen artikel *goed te keuren*. Diezelfde zaak wordt nog eens behandeld bij de voorlezing der Geloofsbelijdenis op de synode te Nimes (1572) en te Montauban (1594) [1]. Ook in

---

[1]) Ook bij Aymon a. w. I p. 175: „*Bevestigd* en *goedgekeurd* door al de deputaten der synode in naam van al de Geref. Kerken." (Cursiveering van mij. v. L.)

de acta van die te Saumur (1596) lees ik dat de Confessie gelezen en „goedgekeurd" werd. Op die van Montpellier (1598) wederom in Quick's acta dat ze „gelezen en met algemeene stemmen in al *hare artikelen goedgekeurd* wordt". [1]) (Onderstrepingen van mij v. L.) Ook op die van Gergeau (1601) wordt ze weer „onderzocht". [2]) De synode van Gap (1603) staat na lezing der Confessie bijzonder stil bij het artikel over de rechtvaardigmaking. Het wordt gehandhaafd en de gevoelens van Piscator worden veroordeeld. Dan worden de kerken opgewekt om op een volgende synode te rapporteeren over een nieuw te vormen artikel over de strijdende en de zichtbare kerk, „waarover onze Confessie, zoo wordt gezegd, niets heeft". Dan maakt die synode een lang nieuw artikel, of geheel nieuw gedeelte in het oude, waarin de paus de antichrist genoemd wordt. [3]) Met breede motiveering daarvan. Plaatsgebrek verhindert mij de artikelen af te schrijven. Zoo blijkt dat deze kerken steeds bezig zijn haar Confessie niet alleen formeel maar ook *materieel* te volmaken.

Ook de juxtapositie door mij met de Kerkenorde gemaakt is volkomen juist. Al brengt de voorlezing en bespreking daarvan uitteraard meerdere en gewichtiger veranderingen teweeg. Uitteraard stonden ze daar ook vrijer tegenover. Maar *principieel* is de zaak dezelfde. Men vroeg daar onderteekening van de K. O. Ook zelfs door de gasten. Ze wordt zelfs eens ook bezworen. (Acta Gap II : 8, Quick I p. 230). Ook heeft men dezelfde termen *„observations"*. Beide revisies gaan hand in hand. Soms in één kapittel.

Het *tweede* bewijs levert de kwalificatie van Aymon. Deze heeft in de inhoudsopgave van zijn werk („Table des Matieres") alleen op het eerste deel van zijn werk *niet minder dan 14 plaatsen* waar op de synodes gehandeld wordt over de

---

1) Bij Aymon : „Opnieuw *goedgekeurd* door gemeen consent der vergadering". a. w. p. 215).

2) Aymon a. w. I p. 235.

3) Aymon a. w. II p. 257—259.

„*Revisions* de la Confession de Foi". En onder het zelfde hoofd en den zelfden naam staan de „Revisions et corrections de la Discipline eccelesiastique". Dat hierbij staat „corrections" maakt geen verschil, daar had ik het niet over.

En nu de proef op de som, de *brief van de professoren en predikanten van Geneve.* [1]) Nadat de Fransche kerken in dit schrijven geprezen zijn om haar trouw, komen deze professoren en predikanten dan tot zaken die hen verontrustten. Daartoe behoort ook dit : *„En in het kort wij gelooven, dat het beter zou zijn om uw Confessie niet aan te raken en haar zoo dikwijls op te graven, gelijk gij doet, om haar bloot te leggen tot aan de fondamenten toe. Men zou dat nog wel voor het oogenblik met goede intenties en matigheid kunnen doen, maar het zou kunnen zijn dat men voor de toekomst zich te veel vrijheid zou geven en te losbandig zou worden."* (Quick vertaalt curieuz hier door *losbandig.)*

Hieruit blijkt wel zeer klaar hoe de professoren en predikanten van Genève deze revisies opvatten, heel anders dan „enkele technische" veranderingen. En ook hieruit blijkt, evenals bij het tuchtrecht der meerdere vergaderingen dat de Fransche kerken een *andere methode* volgden dan de Nederlandsche kerken.

Over de rest kan ik zeer kort zijn. Dat het Schotsche Presbyteriaansche kerkrecht verschilde van het Engelsche en minder hierarchisch was — wist ik (zie E. E. F. p. 58). Maar daarmee is het nog niet gelijk aan *ons* Geref. kerkrecht ! Op het verschil in te gaan is hier niet noodig, het zou ook te veel

[1]) Op mijn geheugen afgaande sprak ik in een vorig artikel abusievelijk van een brief van Calvijn en Beza. Het moet zijn een brief van de professoren en predikanten van Genève. Hij werd gericht tot de synode gehouden te Tonneins (1614). Ook Beza was toen reeds gestorven. Quick heeft den brief onder den titel van een schrijven van de „Predikanten en Professoren van Genève". Vandaar de vergissing. De Heraut, die ook nog wel eens in een volgend nummer iets moest corrigeeren, zal mij deze vergissing niet te euvel duiden. Ze doet trouwens aan de zaak niets af. De brief is ook te vinden bijAymon, in de acta van Tonneins ; de aangehaalde zinnen onder aan de bladzijde, deel II p. 70.

plaatsruimte vorderen en doet niet ter zake. Bovendien heeft De Heraut zijn vergissing in een cardinaal punt hierbij reeds erkend.

En met deze gebrekkige kennis van zaken wil men ons nu in Fransche richting leiden! Verwondert het U, dat ik daartegen bezwaar maak? Een bezwaar dat natuurlijk niets aan mijn sympathie voor der Hugenoten geloofsstrijd tekort doet.

Hiermede eindig ik. Het was mij in deze artikelen niet te doen een bepaalde synode of procedure als zoodanig te treffen. Dan had ik ook nog op andere kerkrechtelijk-zwakke plekken kunnen wijzen. Maar ik schreef alleen voorzoover ik hier zag een *verleggen van den wissel.*

Dat gold mijn eigen strijd ginds.

En daarom heb ik tegen deze methode *gewaarschuwd.*

Deze verlegging van de wissel brengt ons op *verkeerd spoor.*

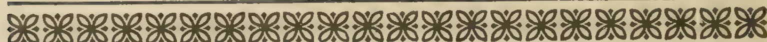
En ik kom uit dezen strijd zeer bevestigd in de juistheid van mijn gevoelen. Bevestigd door wat mijn opponenten gezegd hebben en door wat ze *niet gezegd hebben.*

Mijn hoofdstellingen (H. Schrift, Belijdenis en K. O.) zijn *zelfs niet aangeraakt.*

Ik dank professoren en predikanten in buiten- en binnenland, die mij verzekering gaven van hun instemming, zeer hartelijk voor hun steun.

Veritas vincit.

MARTINUS BUCER EN DE ZENDING

door

Dr. J. W. VAN DEN BOSCH te Harderwijk.

II. (Slot)

C. *Het Koninkrijk Gods, tot openbaring gebracht door den Dienst der Apostelen en den arbeid der Christelijke Kerk tot op de Reformatie.*

Dat Christus zich door het Evangelie wilde openbaren aan alle volkeren [1]), werd inzonderheid door Hem uitgesproken in Mattheus 28 : 19 en Markus 16 : 15, 16. Uit die tekstwoorden toch blijkt, dat de volkeren niet minder dan de Joden tot zijn Rijk gebracht moesten worden door middel van het gepredikte Evangelie en door den Doop, na het geloof, in Zijn Rijk moesten worden ingelijfd. Door zijn dood had Hij den scheidingsmuur tusschen beiden opgeheven en wilde Hij nu uit Joden en Heidenen saam één volk Gods samenstellen, nadat Hij van den Vader alle macht in hemel en op aarde ontvangen had. [2]) Dit zou echter op een bijzondere wijze plaats hebben, nl. door de voorloopige verwerping van de Joden, die met uiterste hardnekkigheid de mate hunner zonde in de kruisiging van hun Messias hadden vervuld en zijn Rijk hadden veracht, èn door de verkiezing en roeping der Heidenen, door wier toebrenging in massa eindelijk ook aan het zaad der verkiezing, dat nog in het volk der Joden schuilt, de blinde oogen zouden opengaan en het mysterie van het herstel der Joden zijn openbaring zou ontvangen. [3])

Bucer ziet daarin een machtige werking van de vrijmacht

---

[1]) Ad Romanos : fol. 290a.

[2]) Ibidem : fol. 294b.

[3]) Ibidem : fol. 374a, cf. fol. 6b, 7a.

Gods, Die zelf naar zijn verborgen Raad den loop van zijn Koninkrijk door de wereld bepaalt zonder aanmerking van menschelijke verdiensten. We moeten hier niet ons vastklemmen aan argumenten, die ontleend worden aan tijd en personen, (argumenta a tempore et personis ducta), maar aan Gods bepalingen, die alleen vaststellen, wie in de wereld deelgenooten van zijn Woord zullen zijn.[4]) In dat licht moeten wij bezien het verloop der dingen zoowel in de verblinding der overigens zoo bevoorrechte Joden (in excaecatione Judaeorum) alsook in de verlichting der onwaardige Heidenen (in illustratione gentium) ; evenzeer ook het groote mysterie der herstelling in het einde van Israël als volk (mysterium de restituendis Judaeis. [5])

Als nu na de voorloopige verwerping der bevoorrechte Joden vanwege hunne kruisiging van den Messias de tijd is rijp geworden voor de toebrenging van de volkeren uit Oost en West, om aan te liggen met Abraham, Izaäk en Jacob in het Koninkrijk der hemelen en de kinderen des Koninkrijks dus zijn uitgeworpen [6]) dan zien we, nl. na Christus' verheerlijking, de kennis des Vaders tot alle bekende volkeren der aarde uitgaan, zoover de oude wereld er maar voor open staat. In korten tijd had dit zelfs plaats en dit alles overeenkomstig de voorzegging van Christus, die getuigde van de kracht en den voorspoed, waarmede het Evangelie de aarde zou doorschrijden. [7]) De minst geachten werden vaak door God geroepen. [8]) Voor God Zelf scheen deze werkelijkheid een ontzaggelijke weldaad t ezijn. Daarom heeft Hij ook die eindelijke vervulling van het menschelijke geslacht met de ken-

---

4) E. 1530 : op Matth. fol. 102b ; E. 1536 : blz. 259.

5) Zie boven aant. 3. Ad Romanos : fol. 347a cf. fol. 6b, 7a ; 426a en b ; 427b ; 431b.

6) E. 1530 : op Matth. fol. 102b ; fol. 64b ; E. 1536 : blz. 259 ; 163 v.

7) E. 1530 : op Matth. fol. 127a ; E. 1536 : blz. 324, cf. Ad Romanos fol. 294b v., 421b.

8) E. 1530 : op Johs. fol. 33b, 36a, 61a ; E. 1536 : blz. 645, 651, 705 v.

nis van zijn Naam [9]) dikwijls en reeds lang voor de realiseering, door ontelbaar vele getuigenissen der Oud-Testamentische profetie willen verkondigen en prijzen. Het spreekt dus van zelf, dat dit indrukwekkende feit ook bij de geloovigen gelijke bewondering opwekken moet, willen ze niet den schijn wekken van geheel van den Geest Gods ontbloot te zijn. Niets is toch meer te prijzen dan de kennis van zijn Naam, welke het eeuwige leven met zich brengt. [10]) En ook moet er in gezien worden een aanvankelijke vervulling van de bede : ,,Uw Naam worde geheiligd", want de inhoud dezer bede is niets anders, dan dat alle geslachten der volkeren God eenmaal aanbidden zullen, opdat zijn Naam bij alle natiën op de geheele aarde worde geprezen. [11])

De Apostelen hadden hierin hun speciale roeping te vervullen. [12]) Immers : dat bracht hun ambt mede, om nl. in de kracht van den Geest Gods zoovelen mogelijk tot Christus te leiden en altijd weer het Evangelie te brengen tot hen, die nog niets daarvan hadden gehoord. [13]) En Lucas wijst met name er op in zijn boek der ,,Handelingen", hoe de Apostelen met grooten zegen het Koninkrijk van Christus hebben gepredikt en zoovelen mogelijk uit alle volkeren (quam multos ex omnibus populis) tot Christus hebben geleid en door den Doop Hem hebben ingelijfd. [14]) Zoo kwam de zaligheid uit de Joden tot de Heidenen. [15]) Vooral denkt Bucer hier aan de gestalte van den Apostel Paulus, die zooveel zorg voor het heil zijner medemenschen aan den dag legde. Bij hem was het apostolische vuur (ignis hic Apostolicus) in groote mate aan-

---

[9]) E. 1530: op Matth. fol. 45a v.; E. 1536: blz. 111 v.

[10]) E. 1530: op Matth. fol. 89a en b; E 1536, blz. 225, 226.

[11]) E. 1530: op Matth. fol. 64a; E. 1536: blz. 163, cf. Ad Romanos fol. 502b, 503a.

[12]) E. 1530: op Matth. fol. 2b; E. 1536 blz. 4, 5. cf.: Ad Romanos fol. 295b, 297a.

[13]) Ad Romanos fol. 54b.

[14]) Ibidem fol. 294b; 295a, 295b.

[15]) Psalmorum ect. blz. 146 v. (cf. blz .93, 122, 245, 285).

wezig tot een voorbeeld ook voor latere tijden. [16]) Bijzonder werden de Apostelen gesterkt bij hun moeilijke taak om Gods Evangelie tot alle creaturen uit te dragen tot aan de einden der aarde door de gave der profetie, der gezondmaking en niet het minst door de gave der talen, welke God hun schonk, om zoo de heele wereld in dien tijd tot bewondering van het Evangelie op te wekken, wat dan ook terstond op verwonderlijke wijze geschied is. Dit is een aanwijzing, dat evenals in het begin, ook later aan de Kerk al die kracht zou verleend worden, om Gods Gemeente uit de menschenwereld te verzamelen. Want al waren deze buitengewone gaven tot den Apostolischen tijd beperkt, evenzeer in latere dagen zou de Kerk bij haar voortzetting van de taak der Apostelen, ook buiten het wonder om (absque miraculo), tot vervulling van haar roeping door Jezus' genade in staat blijken, naar de omstandigheden der nieuwere tijden, zij het ook in den weg van veel menschelijke actie, (opera nostra) hoewel Hij dikwijls niet eens met die krachten van ziel en lichaam de zijnen versterken zou, als Hij het de ongeloovigen doen zou. Maar : wat de zijnen ook dan zouden noodig hebben, zou hun niet ontbreken. En dat zou bovenal zijn : zijn tegenwoordigheid in den Geest tot aan het einde der wereld. [17])

Die verkondiging van het Evangelie onder de volkeren mag nu beschouwd worden ten tijde van de Apostelen vervuld te zijn, vruchten dragende in de geheele wereld. (Marc. 13 : 10 ; Col. 1 : 6). Doch *Bucer* verklaart de uitdrukking : „in de geheele wereld", of: „verkondigd aan alle volkeren" bij wijze van synecdoche, waarbij het eigenlijke, waarom het gaat, slechts aangeduid, doch niet omlijnd uitgedrukt is en in dit geval het geheel genomen wordt voor een *deel*. Dan wordt de zin : „verkondigd aan *een goed deel der volkeren*", wat Paulus zelf aangeeft in Rom. 15 : 19, wanneer hij zegt : „Van Jeruzalem af en rondom tot Illyricum toe." Deze opvatting sluit

---

[16]) Ad Romanos fol. 300a, 306a.
[17]) Ibidem fol. 462b, 463a, 463b cf. fol. 507a en b.

dus niet uit, dat ditzelfde Evangelie ook heden nog dient verkondigd te worden aan de volkeren tot uitbreiding van Gods Koninkrijk. [18]) Veeler moeten we dus zeggen, verklaart *Bucer*, dat in de dagen der Apostelen het Evangelie pas *begon* verkondigd te worden in de wereld. [19]) Met deze opvatting toont *Bucer* van geheel andere gedachten te zijn, dan later vele leiders der *Luthersche Orthodoxie* koesterden, als ze beweerden, dat in den Apostolischen tijd de geheele Zendingstaak der Kerk door de Apostelen, die *alleen* de bekende opdracht van Mattheus 28 : 19 zouden ontvangen hebben, reeds was afgewerkt. [20]) Daartegenover spreekt *Bucer* van de Apostelen niets anders uit, dan dat zij in den aanvang in korten tijd het Rijk van Christus „in gar fil weite und ferne land" gebracht hebben en daarin kerken hebben gesticht. [21]) Ze deden dit als door Jezus aangestelden tot „visschers der menschen" en mochten in die qualiteit door de kracht van hun Heiland tallooze menschen tot het eeuwige leven leiden. [22]) Dat de voorspelling der profeten en van Jezus zelf door de Apostelen aanstonds vervuld werd en het Evangelie zóó tot de volkeren kwam, moet derhalve aldus verstaan worden, dat de *voornaamste* streken der wereld toen er mede werden gezegend. Het is toch de gewoonte in alle talen, om *„allen"* te zeggen, als men de bedoeling heeft *„velen"* aan te duiden ; [23]) of ook : *„allen zonder onderscheid of allerlei"*. [24]) Het spreekt overigens van zelf, dat de Apostelen niet alle wereldvolkeren in hun tijd bereiken konden. De Grieken lagen hun, na de Joden, het naast aan het hart, omdat velen van hen tevoren van de Joden den waren godsdienst hadden leeren

---

18) E. 1530 : op Matth. : fol. 178a ; E. 1536 blz. 457, 458, cf. E. 1530 : op Matth. fol. 45b, 46a ; E. 1536 : blz. 113.

19) Psalmorum etc. : blz. 414.

20) G. Warneck : Abrisz u.s.w. 1898 blz. 22 v.v.

21) Seelsorge : fol. XIIIa.

22) E. 1530 : op Matth. fol. 36a ; E. 1536 : blz. 88.

23) Psalmorum etc. blz. 146 v. cf. blz. 339.

24) Ad Romanos fol. 55b v.

kennen.[25]) Dezen waren boven anderen voor het Evangelie voorbereid.[26]) En dan moet de naam „Grieken" genomen worden als verzamelnaam voor al die volkeren, die de Grieksche taal en cultuur in zich opgenomen hadden.[27]) In elken bepaalden tijd roept God naar zijn Raad dan ook bepaalde volkeren tot zijn dienst. Wat Paulus en de andere Apostelen dus deden door hun Evangelieverkondiging, is, hoe belangwekkend ook in zichzelf, slechts de uitvoering van een *deel* van Gods besluit. In latere tijden moest dit werk worden voortgezet. God zou ook zelf daartoe roepen, opdat zijn uitverkorenen zouden worden bijeenvergaderd door met name aangewezen dienstknechten. *Alles* in de Zending is daarom gepraedestineerd. Zoowel de *personen,* die als verkorenen van eeuwigheid, moeten worden toegebracht als ook de *tijd,* waarin dat geschieden moet ; zoowel de *volkeren,* waaruit zij moeten worden saamgelezen als ook de *dienaren van het Evangelie,* door wie in vroeger of later tijdperk zulks zal plaats vinden.[28])

Ook Paulus had zijn door God bepaalde gebieden, om die met het Evangelie te verlichten. En hij, die door God aan de Heidenen in het bijzonder als Apostel was gegeven, was afgezonden om bepaalde volkeren uit de Heidenen door het Evangelie tot bekeering te leiden.[29]) En met dit te zeggen, opent *Bucer* een breed aspect in het Zendingswerk en bewaart hij het ook voor een *onrustige* ontwikkeling. Daartoe toch zou het bij toepassing van een bepaalde Zendingsmethode, die de Zending te zeer van den *menschelijken* kant beziet, al te gereedelijk kunnen komen.

Zóó liep dan de prediking van het Evangelie van Paulus' dagen af al verder en verder en werd zij dagelijks verbreid. Gelijk trouwens de Apostel reeds in Col. 1 schreef, dat ze

---

[25]) Ibidem fol. 78b.
[26]) Ibidem fol. 75b.
[27]) Ibidem fol. 75a en b.
[28]) Ibidem fol. 55b, 56a.
[29]) Ibidem fol. 71b.

in zijn leeftijd in de geheele wereld was gekomen en tot alle schepselen onder den hemel was doorgedrongen. En al wilde hij daarmede niet zeggen, dat zij reeds alle hemelstreken had bereikt, toch in elk geval wel de *voornaamste* streken der oude wereld als Arabië, Syrië, Cylicië, Klein-Azië, Griekenland, Macedonië en Rome. [30]) Op Rome vooral was zijn aandacht gericht. De kracht van het Evangelie van Christus, daar gebleken zijnde, zou aan alle Christenen ten goede komen. Daarom wachtte hij ook geduldig op Gods beschikking, hem daarheen af te zenden, als hij in de bovengenoemde gewesten zijn ambt bediend zou hebben.[31]) En, hoewel daarmede het Evangelie toentertijd niet was doorgedrongen tot *alle* afzonderlijke streken der wereld, toch was het wel in elk geval tot de *voornaamste* oorden gekomen, van waaruit het nu verder gemakkelijk tot alle overige stervelingen kon voortvloeien. (dimanare) [32]) Nergens echter in de heele wereld werd het Evangelie tot op den tijd van *Keizer Constantijn publiekelijk* aanvaard, behalve misschien bij de *Armeniërs,* maar tóch nam de prediking van het Evangelie onder de volkeren schier van dag tot dag in kracht toe. [33]) Tot de gemeenschap van Christus kwamen toen zeer velen uit de wereld der heidenen, zij het ook maar zeer weinigen uit het midden der Joden (ex Gentibus plurimi, ex Judaeis paucissimi). [34])

In den tijd van de Romeinsche Keizers, vanaf *Constantijn den Groote* (306—337) tot op *Heraclius* (610—641) waren de streken, waar men over het geloof in Christus niet roemde, zeer zeldzaam (rarae admodum regiones in orbe [35]).

Verschillende rijken zijn wel betrekkelijk laat tot Christus geheel en al bekeerd, in dien zin nl. dat zij *openlijk* het juk van Christus aanvaard hebben. Immers is *Engeland* door

---

30) Ibidem fol. 55b, 56a. cf. fol. 506b.
31) Ibidem fol. 69b.
32) Ibidem fol. 423b ; cf. fol. 55b, 56a.
33) Ibidem fol. 423b.
34) Ibidem fol. 423a.
35) Psalmorum etc. blz. 24, 25.

Augustinus, dien Gregorius, „ein frommer Papst zu Rom" [36]), had uitgezonden, tot volkomen aanvaarding van de geboden van Christus gebracht. En *Saksen* kwam eerst in den tijd van *Karel den Groote* tot de *publieke* aanneming van het Christendom. Hoewel : dit is nog geen bewijs, dat in deze landen ook niet vroeger de naam van Christus is gepredikt. [37])

Als *Bucer* dezen algemeenen overgang van het Evangelie der genade uit de wereld van de Joden in die der Heidenen van Oost en West beschouwt, dan is het hem een groote droefheid, dat dezelfde verblindheid, welke de Joden trof in betrekking tot de waarheid Gods, ook later over vele volken, die tot het Christendom bekeerd werden, is gekomen. Niet alleen in Africa en Azië, maar ook in de landen van het Westen (non per orentes tantum regiones... sed etiam... in occidentali hoc angulo. [38]). Ook zij hebben zich nl. aan Christus als Zaligmaker onttrokken en zijn heerschappij weer opgezegd. Dit geldt van allen, die de schandelijkheden van *Mahomet* en de bedriegerijen van het *Romanisme* hebben omhelsd, met volslagen miskenning van Christus. [39]) En wel mag het tot verheuging stemmen, dat God sommigen van de *Germanen* en van andere naties met zijn Woord opnieuw heeft bezocht, maar : dan moeten nu ook de vruchten gezien worden. Want, als wederom zooveel kennis Gods overal wordt vernietigd en de genade Gods op waanzinnige wijze wordt bestreden, dan is de vrees niet denkbeeldig, dat het Koninkrijk Gods van ons weer wordt weggenomen en de ramp zal dan niet minder dan voorheen zijn. Hetzelfde lot, dat de Joden en de vroegere Christenvolkeren trof, die de kracht van het Rijk Gods verwaarloosden, zal dan zeker ook

---

[36]) Seelsorge fol. XVI recto.

[37]) Ad Romanos fol. 423b.

[38]) E. 1530 : op Matth. fol. 164a ; E. 1536 : blz. 424. cf. Ad Romanos fol. 438b.

[39]) E. 1530 : op Matth. fol. 184a ; cf. 180b. ; E. 1536 blz. 472 ; cf. 464. Ook : Psalmorum etc. blz. 472 vgl. 464. cf. Ad Romanos fol. 388a, 425a en b.

over ons verwacht kunnen worden. [40]) Men zal dan zien, dat het Rijk Gods, eindelijk ook van ons weggenomen zijnde, aan *een ander volk* zal worden toevertrouwd, dat zijn goede vruchten voortbrengt. En met het verlies van den waren godsdienst zou dan alle geluk teloor gaan. [41])

Wanneer we *Bucer* deze gedachten over den voortgang van Gods Rijk in de eeuwen vóór hem hooren uitspreken, mag hij dus niet ervan verdacht worden, op een zeker tijdstip dezen voortgang nu verder te willen stuiten en voor zendingsarbeid onontvankelijk te worden. In het licht van zijn beschouwingen omtrent de wording en ontwikkeling van Gods Rijk, mag volmondig worden getuigd, dat zoo iemand, dan zeker *hij* het Zendingsevangelie zal blijven erkennen in zijn beteekenis en waarde voor alle tijden, ook voor zijn tijd. Dat zal een volgend hoofdstuk bewijzen.

D. *Het Koninkrijk Gods in zijn verschillende verhoudingen ten tijde van de Reformatie en zijn uitzicht op de toekomst.*

We komen met dit onderwerp op de vraag, hoe de positie van het Koninkrijk Gods werd bepaald tijdens het opkomen en doorzetten der Reformatie, zoowel in het midden der *ontkerstende Christenheid* als ook tegenover *Joden, Mohammedanen* en *Heidenen,* en dan met name door een man als *Bucer,* die zich veel met deze aangelegenheid bezig hield.

Het eerst valt als vanzelfsprekend op, dat Bucer bij al zijn getuigen van het Woord Gods aan de Christenen denkt, in wier midden gezuiverde Kerken zijn opgekomen en aan Overheden, die voor reformatie van het Christendom ontvankelijk zich toonden. Hij tracht dan telkens de Christenen, die het zuivere Evangelie terugkregen na de lange perioden van ver-

---

[40]) E. 1530: op Matth. fol. 164a; E. 1536: blz. 424.
[41]) Ad Romanos fol. 425b, 426a.

bastering en verminking daarvan gedurende de veelszins donkere Middeleeuwen en niet het minst de reformatorisch gezinde Overheden er van te doordringen, dat ze allen, zoodra zich daartoe slechts de gelegenheid opdeed, het door Gods groote genade in zuiveren glans teruggeschonken Evangelie overal in het Westen tot heerschappij behoorden te brengen. Dan zou de naam van God door aller toedoen zoo wijd en schitterend mogelijk geheiligd worden en dan zou ook het Koninkrijk van Christus steeds vasteren voet verkrijgen, overal in de gezonken Christenlanden. In toenemende krachtsopenbaring zou dit alles zeer zeker moeten plaats vinden. De restauratie van Christus' Kerk in West-Europa (ubique occidentis nostrae) ligt *Bucer* dus zeer na aan het hart. Hij kan het niet nalaten, in zijn werken daarover telkens weer te spreken. En die herhaalde uitingen zijn bijzonder kenmerkend voor de richting van zijn geest, die er steeds op uit is, bij zoovelen mogelijk in te prenten de zuivere en levende kennis van Christus en in zooveel mogelijk harten te planten en te kweeken den echten godsdienst (germana religio [42]). Het gaat er toch om, dat gezegende Rijk van God, dat bij de Westersche volken weer hersteld is en Gods goedheid, daarin geopenbaard, overal bekend te maken en aan allen aan te bevelen. En naarmate dit rijksgebied door Gods gunst kan worden uitgebreid bij de anders toch zoo ongelukkige stervelingen, zal ook noodzakelijkerwijze de lof van Hem, die in het midden van het volk der Reformatie regeert, uitbundiger worden. Psalmen en Profeten zijn vol van de heerlijkheid van dit Rijk. Het is ook tot ons, die tevoren zoo ellendig waren, zegt *Bucer*, weer genaderd. Dat het in geloof en liefde dan al meer uitlichte in de enkele onderdanen van dit Rijk. Dat het vele volken, die in verscheidene geslachten van alle kennis Gods en vroomheid, temidden van verwoestingen van vele eeuwen, beroofd waren, tot het geloof in Christus en den dienst der gerechtigheid terugleide, totdat de volkomenheid

[42]) Ibidem: Praefatio fol. IIa en b en IIIa.

van dit Rijk van den eeuwigen Vader kome en God alles zij in allen. [43])

In dezen gedachtengang van *Bucer* spreekt het vanzelf, dat hij de verbreiding van het Evangelie heel dikwijls bedoelt in den zin van wat gewoonlijk genoemd wordt de *„Reformatorische Sendung"*, d.w.z. de verkondiging van het zuivere Woord Gods in de gezonkene Christenwereld rondom hem, om daardoor een einde te maken aan de verbastering van het Christelijk geloof, waardoor zooveel geestelijke ellende over de Christenheid is gekomen. Luisteren we daartoe naar één zijner vele klachten in dit opzicht.

„Niets", zegt hij, „is zóó ellendig, als van de leer des levens beroofd te worden. Daarom zouden ook wij *tegenwoordig*, indien de teerheid van Christus in ons gevonden werd, eveneens door barmhartigheid bewogen worden bij de aanschouwing van het droeve feit, dat bijna alle stervelingen hulpeloos en verstrooid zijn als schapen die geen herder hebben, om geen andere reden, dan wijl zij de zuivere kennis van Christus (doctrina Christi pura) overal (passim) missen, tengevolge waarvan een ieder naar zijn eigen begeerlijkheid wordt afgetrokken en daardoor ten ondergang verzinkt. Daarom moeten er bij ons ijverige en vurige gebeden gevonden worden, gelijk Christus vermaant, (en deze gebeden verbonden met een grooten ijver om het Rijk van Christus aan de menschen aan te bevelen) met dezen inhoud, dat de hemelsche Vader eindelijk bekwame werkers in zijn oogst uitzende. [44])

Heel sterk komt die zucht, om de ontkerstende Christenwereld zelf tot het „missiegebied" te maken, ten einde het zuivere licht van het Evangelie, dat de Reformatie weer deed schijnen, overal te ontsteken, in zijn waarschijnlijk allereerste geschrift van 1523 uit. In dit werk, dat *Bucer* onmiddellijk na

[43]) E. 1530: Op Matth. fol. 64b; cf. 67b; E. 1536: blz. 163 v.; cf. 171. Ook: Regn. Chr. Ed. 1557: blz. 29; Ed. 1577 (in Tomus Anglicanus) blz. 20.

[44]) E. 1530: Op Matth. fol. 101a; E. 1536: blz. 255.

zijn aankomst te *Straatsburg* uitgaf, geeft de Reformator rekenschap van de preeken, die hij *van November 1522 tot Mei 1523* gehouden heeft op zijn *eerste* arbeidsveld, nl. in de vrije Rijksstad *Weissenburg* in den *Elsasz*. Hij geeft in dit werk uiting aan zijn *eschatologisch* gevoelen, dat het „de laatste ure" is, en daarom wil hij, wijl de tijd kort is, met ijver werken aan de kerstening der Christenheid, opdat zij bereid zij den spoedig wederkomenden Christus te ontvangen.

Zóó gezien, schijnt het Rijk Gods met de Reformatie metterdaad volgens *Bucer* aan zijn uiterste grenzen te zijn gegomen. Bucer verkeert dan echter pas in zijn *eerste* ontwikkeling als Reformator.

Van toekomstgedachten vervuld, schrijft hij : „Ist gentzlich zu hoffen, es nahe sich unsere erlösung, unnd die heylsame erschynung Christi sey vor der thür". En onder den invloed dezer gedachten, die hem door Matheüs 24 zijn ingegeven, ziet hij de heldere en vrije verkondiging van het Evangelie der genade „an so manchem ort, nemlich *im Teütschen land*" in onmiddellijk verband met Jezus' voorspelling, dat het Evangelie „sol *in der gantzen welt* gepredigt werden zu einer zeügnüsz über alle völcker und dann werde daz end kummen". Op een lang aangehouden Evangelie-arbeid, die ook buiten de grenzen van het Duitsche land nog een heele ontwikkeling in tot nog toe onbekende landen en volkeren zou hebben, rekende hij dus toen blijkbaar niet. De rijke en vrije prediking van het Evangelie des Koninkrijks „zu unsern zeyten", als „seit der Apostel zeyten" nimmer geschied was, suggereerde hem het einde aller dingen als zeer nabij. [45]) Geheel in den geest trouwens van *Luther*, die ook eens het jaar van Jezus' parousie meende te kunnen bepalen, n.l. pl.m. 1558. [46])

Een dergelijke *vroege* opvatting van *Bucer*, in eschatologisch licht, laat zich bij hem evenals bij zijne mede-Christenen echter gevoegelijk verklaren als gevolg van de geestesspan-

---

45) Summary 1523 blz 5.

46) G. Warneck : Abrisz u. s. w. 1898 blz. 16.

ning, waarin het leven der kinderen Gods toen trilde van heimwee. Zooals dat verschijnsel zich altijd weer in de geschiedenis van het Christendom onder ernstige tijdgebeurtenissen herhaald heeft en herhalen zal.

De nuchterheid van het geestelijk denken is dan menigmaal voor een wijle zoek geraakt. Maar: dan herstelt zich alles spoedig weer tot beter inzicht in de werkelijke verhoudingen. En dit bemerken we al ras ook bij *Bucer*. De overdreven eschatologie, die de werkelijkheid der dingen naar phantastische schema's voegen of wringen wil, legt het ook bij hem aldra af voor meer bezonnen, geestelijke denkbeelden, ook wat aangaat (gelijk hier aan de orde is) den gang van het Koninkrijk Gods in de wereld. Maar ook dan blijft hij toch altijd de zuivering der ontkerstende christenheid als zijn *eersten* plicht zien.

Het laat zich derhalve verstaan, dat we er van te voren op verdacht moeten wezen, hoe onderscheidene uitdrukkingen in zijn geschriften niet bedoeld *kunnen* zijn in den zuiver „missionairen" zin, alsof hij daarbij allereerst het oog zou hebben op de kerstening van niet-Christelijke volkeren, wat toch alleen eigenlijke zending is. Dat telkens weerkeerend refrein, waarin hij de roeping door het Woord Gods teekent als een onvermoeid ijveren „om zooveel mogelijk menschen te winnen," en dit in zeer nauw verband met zijn opkomen „voor de uitbreiding van Christus' Rijk", vooral tegenover den al te geringen ijver daartoe in zijne dagen, [47]) terwijl toch Jezus zelf steeds aanvuurt om elke gelegenheid aan te grijpen tot winning van zoovelen als we maar kunnen [48]), waartoe ook het eigen geloofsleven bovendien dringen moet [49]); het ziet

---

[47]) Bv.: E. 1530: Op Matth. fol. 37b, 38a. Op Johs. fol. 36b; E. 1536: blz. 92; 651. cf. Ad Romanos fol. 62a. cf. Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 24, 25, 38; Ed. 1577 (Tom. Angl.) blz. 17, 18, 26.

[48]) E. 1530: Op Matth. fol. 41b; E. 1536: blz. 102; cf. Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 20, 21; Ed. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 14, 15.

[49]) E. 1530: Op Matth. fol. 43a en b; E. 1536: blz. 106, 107.

altijd weer op de z.g.n. „reformatorische zending". „Wie zelf Gods goedheid heeft gesmaakt", zoo luidt het dan, „die kan niet anders dan ook anderen daarmede in kennis stellen en het Evangelie des vredes aan allen brengen. Want : waar de Geest Gods de uitverkorenen heeft gemaakt tot kinderen Gods, daar is vanzelf ook geboren de ijver en het vermogen, om Christus' glorie te propageeren bij iedereen, dien men maar volgens zijn ambt en plaats in het lichaam van Christus kan bereiken. Daarin gaat de roeping der kinderen Gods zelfs op. Daar worden zij zelf ook meer door vervuld met hemelsche wijsheid en allerlei geluk.

Al dergelijk spreken bij *Bucer* moet echter, in zijn zich ontwikkelend denken, niet opgevat worden als uitdrukking van een soort *exclusieve* houding, die hem steeds eigen zou zijn geweest, alsof hij reeds voldaan ware, wanneer de ontkerstening in de Christenwereld gestuit zou wezen. Wie het zóó voorstelt, is al te bevangen in zijn oordeel, en doet aan een man, althans zooals *Bucer* was, tekort.

We moeten het veeleer zóó bezien. Wanneer *Bucer* in de *eerste* plaats de uitbreiding van Gods Koninkrijk beziet, gelijk deze voortgang hebben moet in de afgedwaalde Christenwereld, dan is dat bij hem een *wèloverwogen handelwijze*. Hij wil de voortduring der Kerk Gods (Ecclesiae perpetuitas) in de opéénvolging der geslachten (a majoribus ad minores) door middel van het gehoor van het gepredikte Woord [51]) en wel onder de uitverkorenen in de geheele wereld [52]) *allereerst* bewerken in de Christenlanden, omdat God deze bovenaan op het program der Hervorming had gesteld, maar hij kan

---

50) E. 1530: Op Matth. fol. 206b; E. 1536 blz. 526. cf. Ed. 1530: Op Matth. fol. 26a; 126a; 218b; op Johs. fol. 84a; E. 1536: blz. 62; 321; 544; 759. Vergel. ook: E. 1530: Op Matth. 16b; 101a; 148a; op Johs. fol. 98a; E. 1536 blz. 38, 255 v. 383, 794. Insgelijks: Regn. Chr. E. 1557 blz. 16, 17; Ed. 1577 (in Tom. Anglicanus) blz. 12.

51) Psalmorum etc. blz. 147. cf. Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 24, 25; Ed. 1577 (Tom. Angl.) blz. 17, 18, 27.

52) Psalmorum etc. blz. 149; 304.

zijn begeerte ternauwernood bedwingen, om deze uitverkorenen ook te zoeken onder anderen dan die de gedoopte Christenheid aanbiedt. Vandaar dat hij veel spreekt over den arbeid met het Woord Gods, behalve onder de valsche Christenen en dergelijken (pseudochristiani et alii) ook onder *Joden* en *Mohammedanen*. Echter rekent hij dezen nog als vallende binnen zijn gezichtskring en binnen of aan de grenzen van het erf der Christenheid. En dikwijls vat hij dan ook zijn werk tot zuivering der Christenen van allerlei dwalingen tot een eenheid samen met alles, wat ook *Joden* en *Mohammedanen* hem te doen geven [53]). Hier is dan wel sprake van Zending onder Joden en Mohammedanen, maar met de restrictie daarbij, dat hij dezen zoekt òf in het midden der gedoopten òf aan de grenzen van het Christenland. Ook daarmede evenwel is het einde van het Zendingswerk voor hem niet gekomen. Hij ziet in zijn tijd ook nog volkeren in de verte, die van Christus in het geheel niets vernemen (Sunt et hodie sc. gentes quae de eo nihil prorsus audiunt). [54])

En zoo gaan zijn aspiraties dus verder dan de terugleiding tot Christus van de gezonken Christenlanden. Van uit dezen arbeid als centrum betrekt hij ook *Joden* (en dezen zelfs met buitengewone belangstelling) en *Mohammedanen*, ja zelfs *Heidenen* in zijn strijd voor het Woord Gods, dat de zaligheid biedt zelfs aan de uithoeken der aarde en aan de duisterste, de „frömbde Völcker". [55])

Het is opmerkelijk, *achteraf* te kunnen constateeren, dat *Bucer* daarom vooral zooveel sprak van de opvoeding der vervallen Christenheid „zur Gottseligkeit", omdat hij zoodoende den weg zag opengaan tot *eigenlijke Zending*. Hij

---

[53]) Ad Romanos fol. 88b. cf. fol. 422a.

[54]) Ibidem fol. 131a en b.

[55]) E. 1527 II fol. 263a; E. 1530: Op Matth. fol. 166a; E. 1536: blz. 428. cf. Seelsorge fol. XXXIXb. (Hier wordt de vraag behandeld: „Wie die verlornen schaff zu suchen" vanaf fol. XXXIXb tot fol. XLVIIa. (De Latijnsche vertaling: De vera animarum cura in Tom. Anglic. 1577 blz. 260 vv.; vooral cap. 3 en 4).

doet dit met name in zijn werk over „de Zielszorg". Hij gaat van de gedachte uit, dat behalve alle Christenen, als leden en instrumenten van Christus en ieder naar zijn ambt en bekwaamheid, ook de Overheden „de verlorene schapen" hebben op te zoeken. *Bucer* deelde, wat die roeping der Overheid in zuiver geestelijke zaken betreft, *het gevoelen van zijn tijd,* met een beroep op de oude, godzalige Vorsten en Overheden, zoowel bij het volk Israel als bij de vroegere, vrome Christenen. En, zegt hij dan : wanneer de Overheden dit eerst ernstig volbrengen onder de gedoopten, d.w.z. in de naaste omgeving, zal God deze ook in staat stellen diegenen tot Christus te leiden, die door geboorte en opvoeding van Christus vervreemd zijn, als *Joden, Turken* en *andere Heidenen.*

En dit belangwekkend citaat luidt aldus : *„Wann die Oberen...... ernstlich bei dennen, die Christo dem Herren doch eigen geporen, und dann auch im heiligen Tauff ergeben sind, versehen, das jederman zur Gottseligkeit recht gesuchet, gefunden und getriben wurde, so wurde der liebe Gott jnen das auch gewiszlich fein in die hende geben, wie sie auch die recht suchen, unnd zu Christo bringen möchten, die von Christo unserem Herren von gepurt und zucht entfrembdet sind. Als Juden, Türcken, und andere Heiden."* [56])

Met deze woorden zien we *Bucer,* behalve als voorstander van zgn. „Reformatorische Sendung", en dit zelfs in de allereerste plaats, toch ook als een voorvechter voor het *eigenlijke* Zendingswerk onder de min of meer nabij zijnde Joden en Turken, ja zelfs ook onder de verafzijnde Heidenen, die aan de uithoeken der aarde wonen en nog nimmer iets van Jezus Christus hebben gehoord.

Helaas moest *Bucer* constateeren, dat men zoowel bij de vorstelijke als bij de zgn. geestelijke machthebbers de Zending onder Jood, Mohammedaan en andere Heidenen ernstig verwaarloosde uit gebrek aan liefde tot het Rijk van Christus

---

[56]) Seelsorge fol. XLV verso.

en zijn uitbreiding. Men was in die kringen alleen bedacht op de expansie van eigen macht en heerschappij en zocht daartoe wel het land en de bezittingen der *Joden, Turken* en andere *Heidenen* te bemachtigen, maar aan het winnen van hunne zielen voor Christus besteedde men weinig ernst. [57]) Daarom is ook het oordeel Gods over zulk een treurig gedrag niet uitgebleven. De geplaagde Joden zuigen op hunne beurt met hunne woekerpraktijken de arme Christenen uit en de Turken ontrukken hun dagelijks land en luiden met vreeselijk geweld. [58]) En zoo is er ook een zware toorn Gods op te merken „in dem finden und gewinnen der newen land und Insulen, da von man doch so fil triumphieret, als ob man die Christenheit dar durch gröszlich meeret", terwijl daar niets anders geschiedt, „dann das man erstlich die armen leutlin umb leib unnd gutt bringet, und darnach auch umb die seel, durch falschen aberglauben, den man sie durch die bettel Münch leeret." [59]) *Bucer* verhaalt dan, hoe hij van den biechtvader van den Keizer, *Johan Glappion,* de klacht had vernomen, dat de Spanjaarden „inn den newgefunden landen" de arme inboorlingen zoo zeer met zwaren arbeid kwelden, om hun gouddorst maar te bevredigen, dat dezen tot zelfmoord kwamen.

Maar : dan denkt *Bucer* verder ook aan de zonden „der unseren", en gaat de ellende na, die uit de nieuw gewonnen eilanden en landen over eigen lieden is gekomen.

Hij memoreert, hoe men op de zeetochten veel menschenlevens heeft verspeeld en hoe men zijn winst, als men die meende behaald te hebben, alleen kon constateeren in stoffelijke goederen ; ook in het scheppen van allerlei aanleidingen tot verschrikkelijke oorlogen, tot onmatige vermeerdering van weelde, tot het oproepen van een hoogmoedige levenshouding en tot verdrukking van het arme, gewone volk. Ook

---

57) a. w. fol. XLV verso.
58) a. w. fol. XLV verso en fol. XLVI recto.
59) a. w. fol. XLVI recto.

ziet hij als ellendig gevolg uit de ontdekking der nieuwe wereld, dat al het goed der wereld in enkele handen als wordt opgehoopt, terwijl anderen daardoor, bij zuren arbeid, nauwelijks droog brood kunnen verdienen. En hij besluit dezen passus met de sarcastische opmerking : *„Dis heisset dann die Christenheit gemehret."* [60]) Om te eindigen in deze bede: „Der Herre wölle unseren Fürsten und Obren verstandt und willen verleyhen, *die Christenheit warlich zu erweiteren und zubesseren."* [61]) En : mochten ook al de gewone Christenen en de Overheden in het opzoeken van de verlorene schapen achterblijven, dan hebben toch de ambtsdragers der Kerk de verplichting, het verzuim der genoemden „alweg" te vergoeden, door niets na te laten, „an allen menschen, auch Juden und Turcken unn allen unglaubigen, zu denen sie ein zugang jmer haben mögen, uff das sie alle die, so under solchen Christo angehören, zu Christo auch gentzlich bringen." [62]) Het is toch de taak der dienaren van Christus, om de uitverkorenen Gods (die auserweleten Gottes) op te nemen en in het nieuwe, eeuwige Verbond der genade te doen ingaan, dat door het bloed van onzen Heere Jezus Christus met alle uitverkorenen Gods, zoo wijd de wereld zich maar uitstrekt (so weit die welt is), moest opgericht worden. En daartoe moeten zij den Heere dienstbaar zijn ten goede van zijne uitverkorenen (an seinen erweleten) met den dienst van het Evangelie en met de uitdeeling der heilige sacramenten, opdat dezen allen tot Christus den Heere komen en zalig worden." [63])

Bucer is ervan overtuigd, dat bij die dienaren niet alleen gedacht moet worden aan de gewone herders en leeraars, die de Heere aan zijn Kerk ten allen tijde (zu aller zeit) geeft om ook in het midden der gedoopten die verlorenen te verzamelen, welke door valsche religie of vleeschelijken wereldzin

61) a. w. fol. XLVI verso.
61) a. w. fol. XLVI recto.
62) a. w. fol. XLVI verso en fol. XLVII recto.
63) a. w. fol. XI recto en verso.

(vermeinte falsche religion oder aber fleischliche üppigkeit) zijn verdoold geraakt, opdat zij weer tot de kudde van Christus mochten worden teruggebracht. Hoewel dit ongetwijfeld de taak *dier* dienaren moet zijn, die *de Apostolische roeping* om tot *de vreemde volkeren* te gaan, missen (wo sie nit Apostolische beruff unnd befelch haben zu frembden völckeren zu ziehen. [64])

Vooral echter heeft *Bucer* bij dit zoeken van de verlorene schapen zijn aandacht gericht op dienaren, zooals de Apostelen vroeger waren, die het Rijk van Christus van de eene plaats naar de andere brengen als 's Heeren voornaamste legaten (die das reich Christi von einem ort an das ander bringen, wie des Herren obristen legaten unn botschafften). Van deze soort dienaren, die naar verre landen (weite und ferne land) gaan en aldaar Kerken stichten, maakt de Heere ten allen tijde (zu allen zeiten) gebruik, even goed als van de tevoren genoemden.

En *Bucer* erkent dankbaar, dat ze er ook nog in zijn tijd (wol noch heutigs tags) zijn, al verklaart hij daarbij, dat ze niet zoo veelvuldig voorkomen als in het begin der Christelijke Kerk en dat ze ook niet zoo geweldig zijn als de eerste Apostelen waren (doch so haben wir deren nicht so fil ; auch nit die so eins gewaltigen geists unnd herlichen fürganges in jrem Apostolat weren, wie die ersten Apostel gewesen sind. [65])

En heel dat werk van al die dienaars komt niet tot rust, dan nadat alle uitverkorenen, van nabij en van verre, die de Vader aan Christus gegeven heeft en toch nog niet tot de Kerk, d.w.z. in zijn schaapskooi gebracht zijn, eindelijk daartoe mogen komen en in Christus ingelijfd worden, tot welk alles dienen moet de volkomen uitdeeling van de schatten van het Woord Gods. [66])

---

[64]) a. w. fol. XLVI verso en fol. XLVII recto

[65]) a. w. fol. XIII recto en verso.

[66]) a. w. fol. XVII recto en verso.

Wanneer we dit alles, dat betrekking heeft op den gezichtskring van *Bucer* inzake de *Zendingsobjecten,* overzien, dan is het niet teveel gezegd, dezen blik van hem *universeel* te noemen. Hij wil het Koninkrijk Gods in zijn verschillende verhoudingen, zoowel tegenover *de ontkerstende Christenwereld,* als tegenover *Joden, Mohammedanen* en *Heidenen* in zijn belangstelling opnemen. En diep is zijn overtuiging ingeworteld, dat allen zonder onderscheid, die Christus nog nimmer kenden, voor Hem gewonnen moesten worden (wie wir Christo gewinnen alle die jn noch nie erkant haben. [67])
De heele Kerk van Christus moet, om dit doel te bereiken, verkondigster van het Evangelie wezen, als zij tenminste een waarachtige Kerk van Christus wil zijn (omnis Christi ecclesia debet esse evangelisatrix). En in dat geval zal zij de stem van het Evangelie : ,,Zie, hier is Uw God", voortdurend met groot vertrouwen en vurigen ijver helder doen weerklinken, niet slechts voor haar eigen leden, maar ook voor alle mogelijke volkeren en menschen (Hoc debet quaelibet vera Christi Ecclesia non suis tantum hominibus, verum etiam quibuscunque possit populis et hominibus indesinenter, et quam clarissime praedicare atque adclamare, Ecce Deus vester. [68]) In dien weg wordt het volk, dat Christus zich door zijn dood ten eigendom heeft gemaakt, een voortdurend zaad (semen longaevum) en zoo bewijst de Kerk tevens haar eigen voortplanting in heel de wereld. (Ecclesiae perpetuitas...... in toto orbe. [69]) Hoogere roeping kan de Kerk van God ook niet hebben dan het prediken van het Evangelie aan allen (Evangelizare), omdat daardoor eerst recht de Eere Gods wordt bereikt, wanneer alle volkeren der aarde tot de Kerk van Christus toetreden en Gods lof verkondigen. [70]) Wel is

---

67) a. w. fol. XLIX recto.

68) Regn. Chr. Ed. 1557 blz. 22, 23; cf. blz. 20, 21, 38; Ed. 1577. (Tom. Anglic.) blz. 16; cf. 14, 15, 26.

69) a. w. Ed. 1557 blz. 24, 25 (cf. blz. 39); Ed. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 17, 18 (cf. blz. 27).

70) a. w. Ed. 1557 blz. 27, 28; E. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 18, 19.

Bucer, als hij zoo spreekt, er zich diep van bewust, dat met het oog op het groote bederf van het menschelijke geslacht volstrekt niet alle geroepenen onder de volkeren de roeping zullen opvolgen. Integendeel is zijn overtuiging, dat de ware kudde van Christus altijd zeer klein is (Christi verus grex semper perpusillus. [71]) Maar dit neemt niet weg, dat de bedoeling van het verkondigde Evangelie aan alle schepselen toch is, behalve de verheerlijking Gods, de zaligheid van *alle* volkeren. [72])

Dit alles in rekening brengende, mogen we dus van *Bucer* vrijmoedig erkennen, dat hij zijn oogen wijd geopend had voor den zegen, dien het Woord Gods tot aan de uiterste einden der aarde had te brengen. En hij besteedde altijd weer aan de wereld rondom zich (iis maxime, qui adhuc sunt in doctrina Christi rudiores [73]) alle mogelijke zorg tot verdieping in de kennis van Christus, opdat zij meer en meer te rechter tijd zou kunnen ingaan tot de geweldige taak der propaganda van het Evangelie naar alle zijden. De Kerk, aan haar vroeg verleden getrouw, moest ook voor de verste toekomst en tot aan de duisterste volkeren een evangeliseerende Kerk zijn. En dan, volgens den door Gods voorzienig bestel geleiden gang, haar schreden richten van Volk tot Volk. Want niet op eens, noch ook voor allen tegelijk, maar volgens een bepaalde, door God bestuurde orde, komt het Evangelie tot de uiterste grenzen der aarde. (Voluntas patris, qui volebat non subito, neque pariter omnibus, sed suo ordine Euangelion hominibus revelari. [74])

Bucer wijst er ook nog op, dat een bijzondere taak in de Evangeliseering der wereld zal toekomen aan *Israël*, wanneer het als volk tot den Heere zal bekeerd zijn. Als de volkeren, die Christus kennen, de Joden zullen teruggeleid hebben tot

---

71) a. w. Ed. 1557 blz. 31 ; cf. blz. 42, 43 ; Ed. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 22 ; cf. 29.

72) a. w. Ed. 1557 blz. 248 ; Ed. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 170.

73) a. w. Ed. 1557 blz. 77 ; Ed. 1577 (Tom. Anglic.) blz. 52.

74) E. 1530 : Op Matth. fol. 127b ; cf. 135b ; E. 1536 : blz. 324, 345.

beider Christus, dan zullen ook dezen voor vele volkeren zeer gelukkige bedienaars der Goddelijke weldadigheid wezen. [75])

Bucer wil toch die groote en bijzondere bekeering van heel Israël niet opgevat zien als te geschieden op een tijdstip, dat niemand van de verkorenen uit de Volkeren meer buiten de Kerk zou staan en allen, tot den laatste toe (ad unum omnes) daarin zouden zijn opgenomen. Deze gedachte achtte hij strijdig met de uitspraken der profeten, die verklaarden, dat juist die laatste herstelling van het Joodsche Volk op bijzondere wijze zou medehelpen, om heel de wereld tot de zaligheid te leiden in die allerlaatste en voortreffelijke bekeering der wereld (in qua ultima et insigni mundi conversione [76]). Indien eerst „de volheid der Heidenen" zou moeten zijn ingegaan, alvorens „heel Israël" zijn herstelling in het heil Gods zou ontvangen, dan zou er voor de tot God teruggebrachte Israëlieten geen werk meer overblijven. Want niemand uit de volkeren zou toch in dat geval meer tot God te leiden zijn.

Daarom verstaat *Bucer* het aldus, dat in hetzelfde tijdsverloop, waarin het getal der uitverkorenen uit de Heidenen wordt volgemaakt en het voornaamste deel dezer volken in het Koninkrijk Gods zal ingaan, ook het grootste deel van Israël, dat dan nog leeft, zou zalig worden door verwijdering van zijn verblindheid.

En : dan zouden ook de toegebrachte Joden zelf, zoowel bij hunne eigene volksgenooten als bij de volkeren der wereld, mede kunnen helpen tot de laatste en schitterende bekeering der gansche wereld. (Accipio igitur instuc, „usque dum ingrediatur", ut intelligam ingrediente jam ad Christum pleno electorum ex Gentibus numero, caecitatem ab Iisraele removendam esse, ut et Judaei *cum suis,* tum *Gentibus* ad ultimam illam et praeclaram totius orbis conversionem adsint. [77])

---

[75]) Ad Romanos : fol. 447a en b.
[76]) Ibidem : fol. 447a en b.
[77]) Ibidem : fol. 444b.

Het einde daarvan zal wezen, dat zeer weinigen uit de volkeren buiten de Kerk blijven en een enkeling der Joden maar buiten de zaligheid zal staan. (ut paucissimi ex Gentibus extra Ecclesiam maneant et rarissimus ex Judaeis expers salutis sit. [78])

De bijzonderheden van dit alles (singula) mogen ons onbekend zijn en het nauwkeuriger onderzoek (inquirere exactius) naar die glorieuze toekomst ongeoorloofd (fas non est), maar het gebed tot God om bespoediging van die indrukwekkende werkelijkheid en om vervulling van ieders persoonlijke roeping in deze blijft plicht. (Hoc ut maturetur oremus et quisque pro sua vocatione ad id domino serviat. [79])

Hoe zuiverder de zegen van den Christelijken godsdienst in het midden der volkeren zal doorwerken, des te meer zullen de Joden bewogen worden om den Christus aan te nemen. Zoo geschiedde het reeds en zal het ook verder gezien worden. De Joden zullen dan uit hun diepe ellende, die om hunne verwerping van den Messias over hen kwam, tot de zaligheid van Christus vluchten en de volkeren op hun gang achter Christus navolgen. (Et id profecto non paucos illorum admodum perturbat, plaerosque etiam ad Christum adduxit, et adducit hodie, adducetque adhuc multo plures, cum religio Christi plenius apud nos restituta fuerit. [80]) En dan kan het niet uitblijven : het zalig gevolg voor gansch de aarde. Heeft de verblinding der Joden reeds zooveel geluk aan de wereld toegebracht, dan zal ongetwijfeld het volle herstel der Joden een zeer volledige zaligheid aan de overige stervelingen toebrengen. (Plena restitutio Judaeorum salutem reliquis mortalibus adferet consummatissimam. [81]) Dan zal het Koninkrijk Gods vervuld worden en zullen *van alle kanten* de uitverkorenen tot den Heere vergaderd worden. Der Joden herstel

---

[78]) Ibidem : fol. 445a.
[79]) Ibidem : fol. 436a.
[80]) Ibidem : fol. 434b ; 435a. cf. fol. 424a ; 432a.
[81]) Ibidem : fol. 432a ; cf. fol. 388a ; 447a en b.

zal het leven uit de dooden zijn. En de Kerk zal hare volmaaktste uitbreiding in de wereld ontvangen. (Tum enim regnum Dei complebitur et congregabuntur undique electi ad dominum... Erit enim assumptio eorum, sicut dictum, vita ex mortuis et Ecclesiae perfectissima consummatio.[82]) De goddelijke regel van de uitdeeling der zaligheid aan de gansche wereld ligt hierin klaar geteekend naar het woord van profeten en apostelen. (Sic est ratio dispensationis salutis nostrae, de qua vates omnes et hic Apostolus testatur.[83])

Naar dat zalig einde (sub finem) gaat *Bucer's Zendingsverlangen* uit: Gods barmhartigheid over alles, wat mensch is naar de beschikking der Goddelijke verkiezing![84]) Vandaar zijn herhaald *Zendingsgebed* om de bespoediging van Gods Koninkrijk onder de volkeren tot de volmaaktheid toe. En daarom ook zijn gedurige opwekking aan alle geloovigen om met gestadigen, volgehouden arbeid en groote overgave in dit groote wereldbelang te ijveren, waarvoor *Bucer* menige raadgeving ten beste geeft als liet hij daarin ook zijn eigen innerlijk leven zien.

Slot.

Vatten we nu ten slotte alle denkbeelden van *Bucer* samen, waarin hij de positie van het Koninkrijk Gods zich indacht onder Oud- en Nieuw Verbond; in verband met Christus en de Apostelen; in den tijd der oudheid, der Middeleeuwen en der Reformatie; en dit alles met het oog op de voleinding van dat Koninkrijk Gods in de toekomst, dan zou men wel al te vooringenomen zich toonen, indien men *Bucer* den blik ontzegde op de universaliteit van het Koninkrijk Gods, als bestemd voor en te openbaren onder *alle volkeren* der aarde. Het is tegenover alle deze getuigenissen onmogelijk, om te

---

82) Ibidem: fol. 447b.
83) Ibidem: fol. 447b.
84) Ibidem fol. 447b.

blijven volharden bij het in den grond verkeerde denken, alsof tijdens de Reformatie zelfs de *Zendingsgedachte* niet tot haar recht kwam. Integendeel! Ook deze Zendingsgedachte werkte als een vruchtbare kiem in den Reformatorischen akker, en ze zou ook op Gods tijd de gezegendste vruchten dragen, wat dan ook geschied is en nog meer geschieden zal. En : zoo keeren we terug tot ons uitgangspunt nl. dat niets van al datgene, wat in de geschiedenis der Reformatie in vroegere of latere jaren een rijke zegen is gebleken, „aan haar wieg" ontbroken heeft.

Dat toont het veelzijdig en diepzinnig denken althans van *Bucer!*

En dit te bewijzen, met onderscheidene uitspraken uit verschillende zijner werken, was het doel dezer verhandeling.

KRONIEK.

Willem de Zwijger. — Prof. Dr. A. Eekhof. † — Een goed woord van Kerkherstel. — Funeste raad. — De Universiteit een spoed-cursus?

April van dit jaar is voor Nederland de maand van *Willem van Oranje*, den man van wien prof. H. Visscher in het *Gedenkboek* van 1923 schreef: In den grooten worstelstrijd met Spaansche tirannie hebben de Vaderen van meetaf in Oranje een leidsman, die niet gezocht behoefde te worden, die spontaan door het volk zelf als zoodanig „suo jure" niet slechts erkend werd, maar als uit Gods hand zóó werd ontvangen."

Het respect, dat de naam van den helaas zoo vroeg gestorven *prof. dr. A. Eekhof* in onze Gereformeerde kringen bezat, deed ons voor de herinnering aan Oranje ook grijpen naar het mooie artikel, dat de toen nog jonge geleerde voor tien jaar schreef in het *Oranjenummer* van *Stemmen des Tijds*.

Het moest hem, den stillen geleerde, wel aangenaam zijn, professor Fruins opmerking over de ongepastheid van den naam „de Zwijger" voor een gullen, opgeruimden, gemeenzamen man als Willem van Oranje, te kunnen interpreteeren als hij het daar deed.

„Zwijgen kan een deugd zijn en „de Zwijger" een eere„naam. Wie herinnert zich niet, dat Thomas Carlyle in zijn „„On Heroes and Hero-worship" zegt, dat „de groote Zwij„gers het zout der aarde zijn" en dan vervolgt: „Looking „round on the noisy inanity of the world, words with little „meaning, actions with little worth, one loves to reflect on „the great Empire of Silence". Carlyle prijst hem „die de groote gave van het zwijgen bezit."

Maar ook volgens prof. Eekhof was dit een ander zwijgen, dan door 's Prinsen vijanden hem verweten werd.

Tot het Empire, waarvan Carlyle sprak behoorde de Prins

zeer zeker ; en dat moest zijn beschrijver in *Stemmen des Tijds* daarom zoo sympathiek zijn, omdat gelijk het treffende *In Memoriam* in de Reformatie schreef ook de thans gestorven geleerde geen man was, die van de groote trom hield.

Er vallen tegenwoordig wel velen, zelfs in de kracht van hun jaren, wier leven door Gods genade een leven was van strijd om behoud en herstel onzer oude Gereformeerde belijdenis.

Hun nagedachtenis blijft bij ons in eere.

Niet alleen op den edelen Prins, maar op allen, die als hij de zaak van den oppersten Potentaat hebben voorgestaan, is van toepassing wat prof. Eekhof na het onderzoek naar de waarheid van 's Prinsen laatste woorden schreef :

> „De Prins legde het arme volk in de handen des Heeren, wiens eigendom het reeds was. God zou verder voor zijn arme volk zorgen en de Prins was maar een instrument in den hand des Heeren geweest."

De „eenheid in het noodige", ook door den Vader des Vaderlands in zijn wensch naar „le paix et le repos" publiek op godsdienstig terrein zoo vurig geuit, wordt onder belijders van de Gereformeerde Confessie zeer bevorderd wanneer weerklank vindt het woord, dat het *Nieuw Kerkelijk Leven*, het maandblad van Kerkherstel in zijn Maartnummer plaatste:

> „Er is reden voor klacht. Want er is een loslaten der kerk op groote schaal...... Wij gelooven, dat de kerk doet wat zij kan. Maar eveneens krijgen we den indruk dat de Christelijke kerk vaak bezig is met het probeeren den zondvloed tegen te houden met schepjes zand...... Zou er niet vaak — in de Herv. Kerk vooral — een te krampachtig vasthouden zijn aan de idee, dat we iedereen maar moeten aanvaarden ? Zou dit niet vaak geleid hebben tot een overmatige massaliteit zonder geestelijken inhoud ?... Er wordt te vaak naar de breedte gewerkt, terwijl de diepte wordt verloren...... De levensmethode van de kerk zou zich grondig moeten wijzigen ; was die in de vorige

eeuw en tot heden *expansie,* nu komt het aan op *concentratie,* trachten te werken in de diepte, niet meer in de breedte."

Dat gaat de goede richting uit. En wij kunnen het in de Gereformeerde kerken ook ons voor gezegd houden.

De oude ds. Littooy leerde ons in onze jonge jaren op catechisatie : „De wacht tot zuiverhouding moet niet in de voornaamste plaats betrokken worden bij de Avondmaalstafel maar bij de kerkdeur" ; het doet ons goed, dat wij naar die ouderwetsche „levensmethode" in het *Nieuw Kerkelijk Leven* zien heengewezen.

En aangezien „het werken in de diepte, niet in de breedte" in hoofdzaak van de bediening des Woords zal moeten uitgaan, is de waarschuwing van Kerkherstel ook niet ondubbelzinnig, wat de verdieping van het kanselwerk betreft.

Van Gereformeerde zijde is men er altoos tegen op gekomen, dat men allerlei wereldsche elementen in de kerk opnam met het z.g. paedagogische doel, dat het in ieder geval beter was, dat ze in de kerk waren, dan dat zij er buiten bleven staan ; wij kunnen niet anders dan hartelijk blij zijn, wanneer op de droeve resultaten dezer verkeerde paedagogie door onze Hervormde broeders wordt gewezen. Alleen maar, als „Kerkherstel" niet langer „krampachtig vasthoudt aan de idee, dat we iedereen maar moeten aanvaarden", ligt het dan ook niet op zijn weg niet langer vast te houden aan de idee, dat men in de kerk iedereen, die men verkeerdelijk aanvaard heeft, te handhaven ?

Trouwens ook daar gaat „Kerkherstel" zooals bekend is, reeds heen. Deze raad van N. Kerk. Leven is voor de sterkte van de kerk, haar hechtheid en haar invloed van oneindig meer waarde dan de adviezen om met het oog op den nood der tijden het kleinste gemeene veelvoud van alle richtingen in de christelijke religie tot een krachtige werkgemeenschap te willen verheffen. Die wil ook *Fiedler* niet, die weigert „aan den rand van den afgrond den droom van een boven-

kerkelijk Christendom te droomen" ; maar wanneer men de elkaar bestrijdende kerkelijke richtingen gelijk Fiedler doet, opwekt om „elkander de wonden (te) wasschen en de herberg (te) betalen en (te) disputeeren alleen als er nog tijd overblijft", dan vergeet men toch, dat althans bij christelijke richtingen, die een open oor begeeren te houden voor het recht van Christus in zijn kerk, het disputeeren zelf geen ander doel heeft, dan het *zuiveren* van de wonden, met de wijn, die den gewonde even op de tanden doet bijten.

Ongetwijfeld kunnen „de twisten der Christenen onderling den invloed van het Christendom hebben tegengehouden" ; maar de uitbreiding van 's Heeren Koninkrijk wordt nooit grooter schade aangedaan, in welke tijden van crisis dan ook, dan door de Leugen. En voor de doorwerking van waarheid, vrede en liefde is de strijd tegen elke leugen *binnen* de kerk de opperste roeping vàn de kerk.

De afgrond aan welks rand wij staan wordt alleen ontweken door terug te keeren tot de trouw aan Gods Woord.

Natuurlijk sluit dat niet üit, maar het sluit in het zoeken naar eenheid van hen, die in de grootste hoofdzaken het met elkander eens zijn. Wie een *coalitie* in 't kerkelijke vreest, kan wel bekoord worden door Prins Willems beeld der samengesmede zeven pijlen.

Daar zijn blijkbaar op Nederlandsch erf sommigen onder hen, die zich Gereformeerd noemen, verre van af.

„Liever Turksch dan Paapsch", spraken onze Watergeuzen. Men denkt aan deze leuze, wanneer men *De Saambinder* de waarschuwing tot de Geref. Gemeenten hoort richten :

> „Wij moeten in onze kerken niet gelden beschikbaar stellen voor de verderfelijke neo-Geref. leer ; noch voor de zending ; noch voor de school".

Op vele dorpen kan de consequentie van die stelling geen andere zijn, dat de ouders, die steun uit de diaconie ontvangen, gedwongen worden hun kinderen naar de Openbare School te zenden.

Het verbod van Ds. Kersten behelst dus voor honderden kinderen der Geref. Gem. niet minder dan dit : „Liever in 't geheel geen Bijbel op school, dan een Bijbel, die (volgens zijn inzicht) verkeerd gelezen wordt."

Nog eerder een onderwijs op humanistischen grondslag dan dat van een Gereformeerd onderwijzer, wiens uitlegging en opvatting van de Drie Formulieren niet voor de volle honderd procent met Ds. Kerstens opvatting dier zelfde Formulieren strookt.

Is zelfs onder de Republiek ooit een Schoolordening zoo ver gegaan ?

„De verderfelijke neo-Gereformeerde leer", zoo heet het ; maar waarin deze leer verderfelijk is, waarin deze leer zelfs maar voor eenig deel *neo* is, heeft Ds. Kersten van zijn leven nog niet weten aan te toonen.

Het wetsontwerp ter verhooging van de college-gelden zal zeker ook zijn terugslag oefenen in de bepaling van wat voortaan de Vrije Universiteit en de Theol. School door hun studenten laten betalen.

Ik zou niet gaarne te sterk critiseeren de middelen die de regeering aanwendt om aan geld te komen.

Maar met eenige zorg denk ik aan de vele predikantsgezinnen, uit wier midden er heel wat jongelui de studierichting uitgaan.

Was het reeds bij de meestal niet zoo hooge salarissen alleen met groote zuinigheid mogelijk viermaal de *f* 300 te betalen, die elke toekomstige jurist, classicus, medicus kostte (voor de theologen was het minder) ; bij de nieuwe regeling zullen velen „non possumus" moeten zeggen wanneer hun kinderen na het eindexamen om de inschrijvingsgelden vragen.

Bij de sterke opdrijving der exameneischen is het nauwelijks voor een jurist mogelijk reeds in vier jaar „civiel effect" van zijn studie te krijgen.

Voor een theoloog wordt dit zeker vijf jaar ; voor litteraire en vooral medische studenten is dat nog beduidend langer.

Een „stoomcursus" zal geen enkelen professor van zijn colleges willen maken ; gevolg zal zijn dat de ouders voor hun studeerende kinderen niet langer *f* 1200 maar minstens *f* 1800 zullen hebben te betalen. Medici betalen in doorsnee zeker het dubbele. Dit is dan nog het mooiste geval.

Wanneer men dan bedenkt, dat er talrijke gezinnen ook onder predikanten beduidend in salaris achteruitgingen ; dat er bovendien geen enkele overgangsmaatregel wordt voorgesteld met het oog op hen, die reeds aan het eindexamen van gymnasium toezijn of reeds werden ingeschreven in het album der Hoogeschool, dan lijkt die maatregel wel hard ; en is de vrees niet onverklaarbaar dat op den duur de toestand weer terugkeert, dat alleen de beter gesitueerden hun kinderen naar de academie kunnen zenden.

Dat ook op het Hooger Onderwijs bezuinigd moet worden is te verstaan. Maar waarom, anders dan bij het M. O. en het L. O. de lasten der ouders in de meeste faculteiten met vijftig en nog meer procenten verhoogd moeten worden, lijkt wat onevenredig.

Laten we hopen, dat ongeacht het overvloedig aantal candidaten in de theologie de terugslag van deze overheidsmaatregel op onze eigen inrichtingen van H. O. niet al te forsch zal zijn.

Of een verhooging van 30 pct. n.l. van *f* 300 op *f* 400 met behoud van de bepaling van slechts viermaal betalen in een tijdsverloop van zes jaren (gemiddelde studieduur) zooveel nadeeliger zou zijn dan wat thans voorgesteld wordt, zien wij nog niet aanstonds in.

De zweep van den drijver, niet te versmaden voor enkele, maar evenzeer niet ongevaarlijk voor de meeste studenten met het oog op rustige studie bleve dan uit de hand van ongeduldige ouders.

Ten slotte echter ben ik nog liever een vader, die met zorg over dit ontwerp zit gebogen, dan een minister van finantiën of onderwijs.

Z. v. D.

RECENSIEN.

Karl Barth, **Die Kirchliche Dogmatik.** Erster Band. **Die Lehre vom Wort Gottes.** Erster Halbband.

München. Chr. Kaiser Verlag, 1932, XIV + 528 blz. R. M. 13 geb.

Men zal misschien vragen, waar ik den moed vandaan haal om in dit tijdschrift over Barths Dogmatiek te schrijven. Ik antwoord, omdat dit deel gaat over het Woord Gods. Ik moet daar echter dadelijk aan toevoegen, dat men Woord Gods hier niet mag gelijk stellen met Heilige Schrift. Over de Heilige Schrift qua talis wordt in dit deel zelfs nog niet gehandeld. Dit volgt later, bl. 43, 306.

Toen de eerste druk van Barths Dogmatiek verscheen, heb ik me verblijd. Niet omdat ik meende, dat Barth nu één der onzen geworden was — trouwens zulke dingen moet men niet meenen, dat moeten de personen in kwestie eerst zelf maar eens verklaren — maar omdat ik dacht te bespeuren, dat Barth gerekend naar zijn „Römerbrief" dichter bij het reformatorische standpunt was gekomen. Ik blijk me daarin te hebben vergist. Want in dezen tweeden druk komt wel duidelijk uit, dat Barth, we spreken hier niet van onderdeelen, in de hoofdzaken de lijnen van zijn „Römerbrief" doortrekt, ook op punten, die zeker niet in overeenstemming zijn met de reformatorische theologie. Ik denk hier in de eerste plaats aan zijn opvatting van de Schrift, van de verhouding van Schrift tot theologie, tot dogmatiek.

Barth zelf spreekt ook over de verschillen tusschen den eersten en den tweeden druk. Een enkele maal noemt hij een concreet punt, bl. 128. In het voorbericht spreekt hij meer in het algemeen, zij het dat de uiteenzetting sober blijft. Barth zelf was met den eersten druk niet tevreden. De eerste uit-

gave heeft veel tegenspraak uitgelokt. De theologische positie is al weer veranderd. En zoo wilde de schrijver wel nog eens hetzelfde zeggen, maar hij moest het anders zeggen. Ik zou willen verklaren, het is duidelijker Barth geworden.

Barth gaat uit van de kerk, die van God spreekt. Dat is echter niet Roomsch bedoeld. Integendeel, terwijl Brunner zich in zijn onlangs verschenen Ethiek keert tegen de orthodoxie en de geestdrijverij, keert Barth zich telkens tegen Rome (waarin hij evenwel soms ook het oud-Protestantsche standpunt bestrijdt) en de modernisten, dat zijn bij Barth practisch de ervaringstheologen, bl. 33, 34. De kerk zegt door haar bestaan, dat ze bestaat, leert Barth, en haar bestaan ligt vast in Christus, bl. 10, 11, 41, 57, 62, 122. Openbaring maakt het bestaan der kerk mogelijk en Gods openbaring is Christus, bl. 120, 141, 142, 154, 159. De verkondiging van God in de kerk is niet het blijvend bezit van de kerk. God stelt telkens door Zijn daden de kerk in staat om van Hem te spreken. De verkondiging van de kerk *wordt* Woord Gods. De waarheid *komt*, bl. 13, 14, 41, 59, 81. 89, 95, 275. Als de kerk van God spreekt, doet ze dat in herinnering aan wat ze vindt in de Schrift, bl. 68, 81, 101, 103, 106. Ook in de Schrift spreekt God, bijzonder is daar de neerslag van geschiede prediking, bl. 104, 105. Het spreken Gods in de Schrift is ook niet iets, dat vast ligt, het wordt alleen daar gehoord, waar God er door werkt, waar Hij het geloof geeft, bl. 112, 114, 121. Het spreken van God in de Schrift is niet principieel onderscheiden van Gods spreken in de kerkelijke verkondiging. De Schrift is niet duidelijk op zichzelf, alleen te verstaan door het geloof, bl. 172, 175, 189, 254. Nu is het de taak van de dogmatiek, niet om den inhoud der verkondiging te geven, maar om uit het spreken Gods, dat de kerk in de Schrift hoort, kritiek te oefenen en contrôle op de kerkelijke verkondiging van God. Daarom spreekt Barth van kerkelijke dogmatiek, bl. 10, 77, 80, 84, 263, 268, 274, 279, 280. De dogmatiek is geen uiteenzetting van de leer, maar geeft aan, wat men kan zeggen, zij geeft aanwijzingen, bl. 262.

Het dogma formuleert niet de geopenbaarde waarheid, maar het is op de waarheid der openbaring gericht, bl. 283. Het dogma is kerkelijk, mag niet met het bevel Gods worden gelijk gesteld, het is een menschelijk bevel, bl. 288. Van de in de Schrift als geschied opgeteekende en de in de verkondiging als komende beloofde openbaring geldt : God openbaart zich. Daarom moet er eerst over God gesproken worden, bl. 309. Barth doet dat door over de Triniteit te gaan schrijven, in welke behandeling veel is, dat aan de oude triniteitsleer herinnert.

Ziehier den opzet van Barths dogmatiek. Onze kritiek betreft dezen opzet. De Schrift is geen bron, beginsel van dogma en dogmatiek, hoogstens criterium. De verkondiging der kerk staat met haar op één lijn. Van graphische inspiratie wil Barth uit den aard der zaak niet weten, bl. 116, 150. Eigenaardig is, dat Barth, die niets van de ervaringstheologie hebben moet, tòch soms herinnert aan een standpunt ten onzent vroeger wel door Valeton verdedigd: De Bijbelschrijvers schreven in hun tijd. Ik moet me afvragen, wat zouden ze schrijven, als ze thans leefden, vgl. b.v. bl. 15.

Ik zeg niet, dat Barth niet helder schrijft. Hij heeft geen gemakkelijken stijl, maar als men daar even aan gewend is, is wat hij schrijft, zeer wel te verstaan. Maar wel trof me de niet mooie rangschikking van de stof. Barth draait aldoor in een cirkel rond en — de boven aangegeven bladzijdencijfers geven het aan — komt telkens weer op hetzelfde onderwerp terug. Nu hangt dat wel met zijn uitgangspunt samen, maar het is zelf ook een, zij het formeel, bezwaar tegen dat uitgangspunt.

Over onderdeelen schrijft Barth soms heele mooie dingen. Ik noem zijn teekening van de prediking, bl. 61 ; zijn betoog, dat de Bijbel zich als canon aan de geloovigen opdringt en dat wij geen maat hebben om den Bijbel aan te meten, bl. 110.

Onze dogmatiek kan dit boek niet zijn.

F. W. GROSHEIDE.

Dr *S. Greydanus*, **Het gebruik van het Grieksch door den Heere en Zijne Apostelen in Palestina.** Kampen, J. H. Kok. 1932.

Een gedegen stuk, deze rectorale redevoering, zooals we dat van Prof. Greydanus gewoon zijn. Op overtuigende wijze wordt aangetoond, dat Jezus en de apostelen Grieksch moeten hebben gekend en gesproken. Veel materiaal wordt aangevoerd en ook wat in den loop der tijden over het vraagstuk is geoordeeld, wordt ons meegedeeld. Misschien had ook nog kunnen worden gewezen op het feit, dat onze Zaligmaker zonder tolk met Pilatus spreekt. Aan het einde van het betoog meent Prof. Greydanus, dat Jezus ook met Zijn discipelen wel Grieksch gesproken zal hebben. Hier zijn drie gronden aangevoerd. Bij den eersten uit Matth. 19 : 28 plaatst Prof. Greydanus zelf een vraagteeken. Bij den tweeden, Joh. 21 : 15 en 16 is ook een andere opvatting mogelijk. Bij den derden, de uitdrukking Zoon des menschen, komt het vraagteeken terug. Ik voor mij zou, zonder het te willen ontkennen, niet durven beweren dat Jezus met Zijn discipelen ook wel Grieksch heeft gesproken. Dat doet er trouwens ook niet veel toe, nu de hoofdzaak onomstootelijk vaststaat.

F. W. GROSHEIDE.

ONTVANGEN BOEKEN.

Dr. J. A. Nederbragt. Oorlog en Vrede.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Dr. G. Brillenburg Wurth. De Bergrede en onze tijd.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

J. Bosch. Om Waarheid en Recht.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Prof. L. Lindeboom. Laatste Overdenkingen.
Aalten. N.V. De Graafschap. 1933.

Dr. F. W. Grosheide. 1 Korinthe. Korte Verklaring.
Kampen. J. H. Kok. 1933.

Dr. G. Oorthuys en *Dr. P. J. Kromsigt.* Grondslagen en wezen der Kerk.
Wageningen. H. Veenman en Zonen. 1933.

Dr. J. Schelhaas. De lijdende knecht des Heeren.
Groningen. T. Wever. 1933

J. Kroeker. Alleen met den Meester.
Den Haag. J. N. Voorhoeve. z. j.

Prof. Dr. J. Lindeboom e. a. Wij belijden...... Vrijzinnige beschouwingen over de belijdenisvragen der Ned. Herv. Kerk.
Assen. Van Gorcum & Co. 1933.

I. Stap. Politieke Gids voor 1933. Derde Jaargang.
Aalten. N.V. De Graafschap.

Ons blad. Derde Jaargang. No. 1.
Amsterdam. 1e Oosterparkstraat 212. 1933.

Dr. K. H. Miskotte. Het wezen der Joodsche Religie.
Amsterdam. H. J. Paris. 1933.

Kanamori. De drie-uren toespraak. Tweede druk.
Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1933.

Dr. W. ten Boom e.a. Het ontwaken van het Joodsche volk.
Den Haag. J. N. Voorhoeve. 1933.

D. Rot. Het onderscheid tusschen Israël en de gemeente. Tweede Druk.
Den Haag. J. N. Voorhoeve.

INHOUD VAN DEN DRIE EN DERTIGSTEN JAARGANG.

Artikelen.

Dr. F. L. BOS. De kerkelijke rechtspositie van den hulpprediker 12

Dr. F. L. BOS. De structuur van de artikelen van Wezel 353

Dr. J. W. VAN DEN BOSCH. Martinus Bucer en de Zending 492, 543

TH. DELLEMAN. Kerk en huwelijk in dezen tijd ... 49

TH. DELLEMAN. Geboorteregeling als theologisch probleem in onzen tijd 161, 244

P. VAN DIJK. Kroniek 24, 92, 213, 263, 313, 389, 407, 460, 515, 569.

B. W. GANZEVOORT. Proeve van een overzicht der wetenschappen in haar onderlingen samenhang ... 1

W. J. GOEDBLOED. Het ongebroken rechtsschema 302

Dr. D. J. DE GROOT. De grondslag van het pensioen van den emeritus-predikant 393

Dr. F. W. GROSHEIDE. 1 Cor. 7 en 8—10 481

Dr. T. HOEKSTRA. De oorsprong der ziel 225

E. D. J. DE JONGH Jr. Van de Geref. kerk in Overijssel in de eerste jaren na haar vestiging 281

A. B. W. M. KOK. Joh. Brugman 119

Dr. J. VAN LONKHUYZEN. Geen napleiten maar een tijdig waarschuwen 182

Dr. J. VAN LONKHUYZEN. Debat niet mogelijk 529

Verslag van de 21ste Vergad. van Geref. predikanten 77, 97

Dr. J. WATERINK. De oorsprong der ziel ... 329, 433

— —

Gerecenseerde Boeken.

Dr. G. CH. AALDERS. Schriftgezag en Wetenschap 157
Dr. G. CH. AALDERS. De Goddel. openbaring in de eerste 3 hoofdstukken van Genesis 473
Ambtsagenda 425
J. VAN ANDEL. Het Evangelie naar de beschrijving van Lucas 43
S. ANEMA. De Sjoenamitische 415
S. ANEMA. Van Hollands kusten 159
Dr. P. ALTHAUS. Der Brief an die Römer 270
D. BAKKER e. a. Wij gelooven 220
Dr. E. BARNIKOL. Philipper 2 467
Dr. E. BARNIKOL. Mensch und Messias 475
Dr. KARL BARTH. Die Kirchliche Dogmatik 575
Dr. L. H. K. BLEEKER. Tekst en Uitleg 220
B. A. BOS. Kort Overzicht van de Geref. leer 426
Dr. F. L. BOS. Johannes Piscator 523
CHR. DE BOUTER. Hoofdpersonen uit de Alg. Geschiedenis 147
O. BORCHERT. Jezus — wie was Hij ? 417
Dr. G. BRILLENBURG WURTH. Het Christendom en de hedendaagsche Moraal 153
H. v. d. BRINK. Schetsen voor de behandeling van de Zending 426
W. BROM-STRUICK. Goed spreken 151
M. BROOMHALL. Hudson Taylor 153
Dr. J. BRUIN. Het Christel. geloof en de beoefening der natuurwetenschap 148
Dr. E. BRUNNER. Het Woord en de Wereld 30
A. C. J. COMMISSARIS. Geschied. van de emancipatie der Katholieken in Nederland van 1795—1903 146
Cijfers en Feiten 151
TH. DELLEMAN en W. E. GERRITSMA. De Gereformeerde kerken 429

TH. DELLEMAN en W. E. GERRITSMA. Geref. Catechisatieboek 271
Dr. P. A. DIEPENHORST. Groen van Prinsterer ... 422
H. VAN DIJK. Gewijde geschiedenis 47
A. M. DIERMANSE. De onderstelling in binnen- en buitenl. confessies 160
J. DOUMA. De Koningen van Juda 138
Dr. E. DOUMERGUE. Calvijn als mensch en hervormer 45
Dr. A. EEKHOF. In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas 144
J. H. EEKHOUT. Drieluik der zonde 472
J. K. VAN EERBEEK. Lichting '18 522
Dr. TH. L. HAITJEMA. Het Woord Gods in de moderne cultuur 319
E. FISCHLE. Zestien maanden in gevangenschap bij Chineesche Communisten 37
Dr. C. VAN GELDEREN. Hoofdpunten der zielsgeschiedenis van Job 158
Dr. W. H. GISPEN. Uit het leven der profeten ... 137
Dr. S. GREIJDANUS. Het gebruik van het Grieksch door den Heere en zijne apostelen in Palestina ... 578
Dr. E. P. GROENEWALD. Gemeenschap bij Paulus 223
T. J. HAGEN. De Elizabethbode 277
Handboek voor Christelijken arbeid 429
Handboek van de Geref. kerken in Ned. Indië 150
P. TEN HAVE. Bij de bron 154, 155
Dr. G. J. HEERING. De kerk en haar Vredetaak ... 46
H. HOEKSEMA. De geloovigen en hun zaad 142
E. HOSKYNS. Het raadsel van het N. Testament ... 140
Jachin's Boekbeoordeeling 425
Jaarboekje der Evangelisatie-Commissies 154
A. JANSE. Burgerlijke of kerkelijke politiek 160
A. JANSE. Nationaal-Socialistische Fascistenpolitiek 472
Dr. H. KAAJAN. Beknopte Kerkgeschiedenis 145
Kaartregister 424

P. KANAMORI. De drieurentoespraak 424
P. TEN KATE. Bij de Bron 42
D. A. KELLER. Der Weg der dialekt. Theologie durch die Kirchl. Welt 276
Dr. G. KITTEL. Die Religionsgeschichte und das Urchristentum 418
J. H. F. KOHLBRUGGE. 's Menschen Religie 420
J. J. KNAP. Maranatha-Scheurkalender 423
Dr. F. W. A. KORFF. De wetenschap des geloofs ... 468
Dr. A. KUYPER. De eerepositie der vrouw 159
Dr. A. KUYPER. Starrenflonkering 473
Dr. A. KUYPERS. Het onbewuste in de nieuwere paedag. psychologie 152
J. KUIPER. Het verhaal van Penelope en Ulysses ... 470
Dr. A. KUYPER Jr. Van het koninkrijk der hemelen 527
Dr. J. A. C. VAN LEEUWEN. De brief aan de Romeinen 41
Dr. H. LIETZMANN. An die Korinther I und II ... 222
W. MASSELINK. Het duizendjarig rijk 141
J. MOFFATT. Grace in the New Testament 324
J. A. F. MORZER BRUYNS. De Natie 157
Nederlandsche Concordantie 158
Neerbosch' Scheurkalender en Weezenalmanak 424
Op den Uitkijk 425
Ons Liedeboek 428
Predikant en Dokter 35
H. PREUSZ. Das Bild Christi im Wandel der Zeiten 421
C. C. E. RAVEN. Jezus and the Gospel of Love ... 34
J. DE SAUSSURE. In de leerschool van Calvijn ... 44
Dr. J. SCHELHAAS. De Messiaansche profetie in den tijd voor Israels volksbestaan 525
Dr. K. SCHILDER. Wat is de hel? 524
Dr. W. J. A. SCHOUTEN. Sterren en Sterrenstelsels 326
Dr. A. SIZOO. Calvijns Institutie 35, 151, 274
E. STANLEY JONES. The Christ of the Mount ... 32
I. STAP. Politieke Gids 154

Dr. JOH. STEINBECK. System der praktischen Theologie 149
Stuttgarter Jubiläumsbibel 321
Theologisches Wörterbuch zum N. Testament 39, 269, 524
Dr. A. TROELSTRA. Hoofdzaken van Bijbelkennis 139
Dr. M. H. A. v. d. VALK. Bijbel, oorlog, vrede ... 156
J. P. VERHAAR. De moderne theosophische beweging 274
Verslag van de Conferentie van Commissies voor Jodenzending 427
Vriend des Huizes 428
Dr. C. J. H. DE WET. Die Wagtoring 37
WILMA. Mijn hart 278
Dr. J. WOLTJER. Verzamelde Redevoeringen en Verhandelingen 152
C. M. YONGE. De duif in het arendsnest 527
P. DE ZEEUW. Bijbelsch Atlasje 139